

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto

Baudžiamosios justicijos katedra

Danutės Regelskienės

Baudžiamosios justicijos studijų šakos

V kurso studentės

Magistro darbas

**Išnaudojimas priverstiniam darbui ir paslaugoms (LR BK 147 (1)
straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma**

**Exploitation for Forced Labour and Services (Article 147(1) of the
Criminal Code of the Republic of Lithuania) as a Form of Human
Trafficking**

Vadovė: asist.dr. Laura Šivickaitė-Moldarienė

Vilnius

2026

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Magistro darbe analizuojamas išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip viena iš prekybos žmonėmis formų ir savarankiška nusikalstama veika, nurodyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147¹ straipsnyje. Tyrimo objektas – Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147¹ straipsnyje įtvirtinta nusikalstama veika. Tyrimo tikslas – atskleisti šios nusikalstamos veikos požymius ir taikymo problematiką. Darbas susideda iš trijų skyrių: pirmajame – analizuojama prekybos žmonėmis samprata ir pagrindinės jos formos, antrajame – nagrinėjama išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms samprata ir šios nusikalstamos veikos sudėties požymiai, trečiajame – analizuojamas šios nusikalstamos veikos atibojimas nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei.

Pagrindiniai žodžiai: prekyba žmonėmis, išnaudojimas priverstiniam darbui, išnaudojimas priverstinėms paslaugoms, žmogaus laisvė.

ANNOTATION AND KEYWORDS

The master's thesis analyzes exploitation for forced labor or services as a form of human trafficking and as an independent criminal offense, as provided for in Article 147¹ of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The object of the research is the criminal offense established in Article 147¹ of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The aim of the research is to reveal the features of this criminal offense and the issues related to its application. The thesis consists of three chapters: the first analyzes the concept of human trafficking and its main forms; the second examines the concept of exploitation for forced labor or services and the elements of this criminal offense; the third analyzes the distinction between this criminal offense and other criminal offenses against human freedom.

Keywords: human trafficking, exploitation for forced labor, exploitation for forced services, human freedom.

TURINYS

IŽANGA.....	2
1. PREKYBOS ŽMONĖMIS SAMPRATA IR FORMOS	5
1.1 Prekybos žmonėmis samprata	5
1.2 Prekybos žmonėmis formos	13
2. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI AR PASLAUGOMS(BK 147 ¹ STRAIPSNIS) SAMPRATA IR SUDĖTIES ANALIZĖ	24
2.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147 ¹ straipsnis) samprata	24
2.2. Objektvieji požymiai	29
2.2.1. Objektas	29
2.2.2. Objektvioji pusė.....	31
2.3. Subjektyvieji požymiai	39
2.3.1. Subjektas	39
2.3.2. Subjektyvioji pusė	40
3. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI AR PASLAUGOMS ATRIBOJIMAS NUO KITŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ ŽMOGAUS LAISVEI.....	43
3.1 Nusikalstamų veikų žmogaus laisvei samprata	44
3.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147 ¹ straipsnis) atribojimas nuo prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis)	48
3.3. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147 ¹ straipsnis) atribojimas nuonaudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147 ² straipsnis)	54
IŠVADOS	57
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	59
SANTRAUKA.....	64
SUMMARY	65

ĮŽANGA

Filosofinėje teisės doktrinoje žmogaus laisvė laikoma esminiu teisės pagrindu. Kaip pažymėjo G. W. F. Hegelis, „teisės sritis apskritai yra laisvės sritis“¹, o socialiniai santykiai turi būti grindžiami žmogaus kaip savarankiškos ir laisvą valią turinčios asmenybės pripažinimu. Tokios veikos, kuomet asmuo paverčiamas kito valios įrankiu ir priverčiamas atlikti darbą ar teikti paslaugas prieš savo valią, iš esmės paneigia patį žmogaus laisvės principą. Būtent tokių santykių kriminalizavimu siekiama apsaugoti vieną svarbiausių baudžiamosios teisės saugomų vertybių – žmogaus laisvę ir orumą. Šiuolaikinėje tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje prekyba žmonėmis suvokiama kaip kompleksinis žmogaus išnaudojimo procesas, apimantis įvairias išnaudojimo formas – seksualinį išnaudojimą, priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar į vergiją panašias praktikas, išnaudojimą nusikalstamai veikai vykdyti ir organų pašalinimą. Ilgą laiką prekybos žmonėmis problematika daugiausia buvo siejama su seksualiniu išnaudojimu, tačiau socialiniai ir ekonominiai procesai, darbo rinkos globalizacija bei migracijos srautai atskleidė vis didesnę išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms reikšmę. Tarptautinėje teisėje reikšmingas vaidmuo formuojant šiuolaikinę prekybos žmonėmis sampratą tenka 2000 m. Jungtinių Tautų protokolui dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo (Palermo protokolas)², kuriame pirmą kartą sistemiškai apibrėžta prekybos žmonėmis sąvoka ir aiškiai įtvirtinta, kad priverstinis darbas ar paslaugos yra viena iš šio nusikaltimo formų. Vėliau ši koncepcija toliau buvo plėtojama Europos Sąjungos teisėje, ypač 2011 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos³.

Lietuvos baudžiamojoje teisėje išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kriminalizuotas Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso (toliau – BK) 147¹ straipsnyje kaip savarankiška nusikalstama veika žmogaus laisvei⁴. Šios normos atsiradimą lėmė tiek tarptautiniai įsipareigojimai kovoti su prekyba žmonėmis, tiek praktinis poreikis reaguoti į šiuolaikines žmogaus išnaudojimo formas. Vis dėlto

¹HEGEL, Georg, Wilhelm, Friedrich (2000) *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, p.85.

²Jungtinių Tautų protokolas dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

³Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

⁴Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr.VIII-1968. *Valstybės žinios*, 2000, 89-2741.

praktikoje kyla nemažai klausimų dėl šios nusikalstamos veikos identifikavimo bei atirbojimo nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei, ypač nuo prekybos žmonėmis. Nepaisant to, kad BK 147¹ straipsnis įtvirtina savarankišką nusikalstamą veiką, skirtą kovoti su išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms, praktikoje kyla klausimų dėl šios normos taikymo ribų, identifikavimo kriterijų bei jos santykio su prekybos žmonėmis nusikaltimu.

Darbo aktualumą lemia tai, kad išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms dažnai pasižymi latentinėmis formomis ir gali būti pridengiamas teisėtais darbo santykiais, kurie iš esmės slepia asmens pažeidžiamumo išnaudojimą, ekonominę priklausomybę ar kitus kontrolės mechanizmus.

Darbo tikslas – išanalizuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms nusikalstamos veikos sudėties požymius ir šios nusikalstamos veikos atirbojimą nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei.

Darbo uždaviniai:

- 1) išanalizuoti prekybos žmonėmis sampratą ir pagrindines jos formas;
- 2) išnagrinėti BK 147¹ straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos sudėties objektyviuosius ir subjektyviuosius požymius;
- 3) ištirti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atirbojimo nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei problematiką.

Tyrimo objektas – BK 147¹ straipsnyje įtvirtinta nusikalstama veika.

Darbo metodai – sisteminis, analizės, istorinis ir lyginamasis metodai. Sisteminis metodas taikytas nagrinėjant prekybos žmonėmis ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms teisinį reguliavimą kaip nuoseklią ir tarpusavyje susijusią normų sistemą. Analizės metodas naudotas atskleidžiant BK 147¹ straipsnyje įtvirtintos nusikalstamos veikos sudėties požymius bei turinį. Istorinis metodas pasitelktas siekiant atskleisti prekybos žmonėmis sampratos raidą tarptautinėje teisėje, taip pat BK 147¹ straipsnio raidą. Lyginamasis metodas taikytas lyginant tarptautinį, Europos Sąjungos ir nacionalinį teisinį reguliavimą, taip pat atirbojant nagrinėjamą nusikalstamą veiką nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei.

Rašto darbo originalumas. Nagrinėjama tema Lietuvos baudžiamosios teisės doktrinoje nėra plačiai išplėtotą, ypač kiek tai susiję su išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, kaip savarankiškos nusikalstamos veikos, atirbojimu nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei. Darbe siekiama sistemiškai atskleisti BK 147¹ straipsnyje įtvirtintos nusikalstamos veikos požymius, juos vertinant tarptautinio ir Europos Sąjungos teisinio reguliavimo kontekste, taip pat identifikuoti šios normos

reguliavimo problematiką. Darbo originalumą lemia kompleksinis požiūris į nagrinėjamą reiškinį, apjungiant doktriną, teismų praktiką ir tarptautinius teisės šaltinius.

Pagriniai šaltiniai: darbe remtasi Lietuvos Respublikos baudžiamuoju kodeksu; Jungtinių Tautų protokolu dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildančiu Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (Palermo protokolas); Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo; 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos; Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika; Lietuvos ir užsienio teisės doktrina.

1. PREKYBOS ŽMONĖMIS SAMPRATA IR FORMOS

1.1 Prekybos žmonėmis samprata

Prekyba žmonėmis laikytina globaliu ir istoriškai kintančiu reiškiniu, kurio samprata skirtingais laikotarpiais buvo suvokiama nevienodai.

Ankstyviausiose visuomenėse išnaudojimas buvo siejamas su formalia vergijos institucija, kuomet asmuo neturėjo teisinio subjektiškumo ir buvo laikomas nuosavybės objektu. Antikinėje Romoje vergas buvo traktuojamas kaip daiktas⁵, neturintis savarankiškos valios ar teisės į apsaugą, o jo išnaudojimas nebuvo laikomas teisiniu ar moraliniu pažeidimu. Tokia samprata atspindėjo laikotarpį, kuriame išnaudojimas buvo suvokiamas kaip teisėtas socialinis ir ekonominis santykis.

XIX a. pradžioje, pradėjus formuoti tarptautinei kovai su prekyba vergais, pamažu požiūris į vergijos reiškinį pradėjo keistis – į vergiją imta žiūrėti kaip į neigiamą reiškinį. Tai patvirtina 1814 m. gegužės 30 d. Paryžiaus sutartis (arba Pirmoji Paryžiaus taika), sudaryta tarp Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos, kurios vienas iš pagrindinių bruožų buvo prekybos vergais panaikinimas, nors pati vergovė dar nebuvo panaikinta, t. y. galimybė disponuoti žmonėmis kaip vergais liko⁶. Ši sutartis bene pirmoji, kurioje *de facto* pasmerkiama prekyba vergais.

Nuoseklesnis tarptautinis dėmesys šiam reiškiniui išryškėjo tik XX a. pradžioje, kuomet prekyba žmonėmis pradėta suvokti jau kaip tarptautinio masto problema, reikalaujanti valstybių bendradarbiavimo. Pirmasis reikšmingas dokumentas – 1904 m. Tarptautinė sutartis dėl kovos su baltųjų vergių prekyba⁷, pasirašyta taip pat Paryžiuje. Minimas dokumentas laikytinas vienu iš pirmųjų bandymų įtvirtinti tarptautinę atsakomybę už asmenų išnaudojimą. Deja, minimas ankstyvasis prekybos žmonėmis reguliavimas, susiformavęs „baltųjų vergių“ prekybos kontekste, atskleidžia ganėtinai siaurą šio reiškinio suvokimą, kur dėmesys buvo sutelktas beveik išimtinai į moterų ir vaikų seksualinį išnaudojimą, laikant jį pagrindine ir dažnai vienintele prekybos žmonėmis forma. Toks požiūris buvo grindžiamas ne universalia žmogaus teisių apsaugos logika, bet viešosios moralės ir socialinės tvarkos apsaugos motyvais, ypač akcentuojant

⁵NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (2007). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia, p. 62–63.

⁶ACHKURST, Michael; MALANCZUK, Peter (2000). *Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas, p. 48.

⁷International Agreement for the Suppression of the "White Slave Traffic" (1904). League of Nations Treaty Series, 1, 83.

prostitucijos prevenciją. Tokios priežasties vedama prekybos žmonėmis auka ilgą laiką buvo suvokiama ne kaip sistemiškai pažeidžiamas asmuo, bet kaip moralinės grėsmės objektas. Tokios apsaugos priemonės dažnai reiškė elgesio kontrolę, o ne realų išnaudojimo mechanizmų identifikavimą. Taip pat kitokios išnaudojimo formos, įskaitant asmenų išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, tuo laikotarpiu nebuvo identifikuojamos nei kaip savarankiška, nei kaip netiesioginė prekybos žmonėmis forma.

1921 m. rugsėjo 30 d. Ženevoje priimta Tarptautinė konvencija dėl kovos su prekyba moterimis ir vaikais žymi bandymą išplėsti ankstesnį „baltųjų vergių“ diskursą ir suteikti prekybos žmonėmis problemai universalesnį pobūdį⁸. Ir nors minėta 1921m. konvencija išplėtė saugomų asmenų ratą, numatant, jog išnaudojimo aukomis gali būti abiejų lyčių vaikai, ji iš esmės neperžengė seksualinio išnaudojimo koncepcijos ribų ir neįvertino prekybos žmonėmis kaip savarankiško išnaudojimo per darbą ar paslaugas reiškinių⁹. Taigi, plėtėsi saugomų asmenų ratas, tačiau išnaudojimo samprata liko susieta beveik tik su seksualiniu išnaudojimu. 1921 m. konvencijos ribotumas išryškėjo ir vėlesniame tarptautiniame reguliavime, ypač 1933 m. spalio 31 d. priėmus Tarptautinę konvenciją dėl kovos su prekyba pilnametėmis moterimis. Šiuo dokumentu buvo atsisakyta ankstesnio amžiaus kriterijaus, pripažįstant, kad prekybos žmonėmis aukomis gali tapti ir pilnametės moterys¹⁰. Visgi, nepaisant šios plėtros, konvencija ir toliau buvo grindžiama siaura seksualinio išnaudojimo samprata, prekybą žmonėmis siejant išimtinai su prostitucija. Tai rodo, kad net ir plečiant saugomų asmenų ratą, tarptautinis reguliavimas ilgą laiką nesugebėjo peržengti moralės ir seksualinio elgesio kontrolės rėmų bei neįvertino kitų išnaudojimo formų, ypač susijusių su darbu ar ekonomine priklausomybe. Tokią poziciją dėstė O. Fedosiukas, kuris, tyrinėdamas konvencijos nuostatas, nurodė, kad „šis teisės aktas nagrinėjamą reiškinį apibūdino kaip amoraliais tikslais moterų teikimą, suviliojimą ar įtraukimą kitų asmenų aistrai tenkinti kitoje šalyje, net jei tai daroma jų sutikimu. Konvencijoje pateiktas apibrėžimas faktiškai panaikino skirtumą tarp prekybos moterimis ir pelnymosi iš jų prostitucijos. Šiame dokumente prekybos žmonėmis samprata buvo siejama tik kaip prostitucijos eksportas ir neapimdavo moterų išnaudojimo šalies teritorijos ribose“¹¹.

1926 m. rugsėjo 25 d. Ženevoje priimama Tautų Sąjungos Vergovės konvencija¹². Konvencijos dėka, tarptautiniame prekybos žmonėmis sampratos formavime, bei aiškinime įvyko pokytis. Šiuo dokumentu pirmą kartą tarptautiniu lygmeniu buvo

⁸FEDOSIUK, Oleg (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54, p. 72.

⁹DRAKŠIENĖ, Anna; BOLZANAS, Darius (2004). Prekybos žmonėmis samprata. *Teisė*, 53, p. 40.

¹⁰FEDOSIUK, Oleg (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54, p. 73.

¹¹FEDOSIUK, Oleg (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54, p. 72.

¹²Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery (1926). *League of Nations Treaty Series*, 60, 253.

pateiktateisinė vergovės apibrėžtis, pagal kurią vergovė suprantama kaip asmens padėtis ar statusas, kai jam taikomi visi ar dalis nuosavybių teisių. Toks apibrėžimas žymėjo perėjimą nuo moralinio ar socialinio problemos vertinimo prie teisinės konstrukcijos, orientuotos į asmens teisinės laisvės paneigimą ir faktinę kontrolę¹³. Visgi šios konvencijos reguliavimas išliko nukreiptas į formalią vergovę ir jos panaikinimą, neįvertinant šiuolaikinių išnaudojimo formų, kurios ne visada pasireiškia akivaizdžiu asmens valdymu kaip nuosavybe. Dėl šios priežasties ekonominės prievartos, pažeidžiamumo išnaudojimo bei priverstinio darbo formos ir toliau nebuvo aiškiai identifikuojamos kaip savarankiškos prekybos žmonėmis apraiškos. Ir nors 1926 m. Tautų Sąjungos Vergovės konvencijasuformavoteisinį vergovės draudimo pagrindą, jos reguliavimo ribotumas, nukreiptas tik į formalią asmens nuosavybės koncepciją atskleidė poreikį platesniam požiūriui į išnaudojimą, kuris ne visada pasireiškia tiesioginiu vergovės statusu. Toks poreikis išryškėjo ypač ekonominių santykių ir darbo rinkos kontekste, paskatinęs tarptautinę bendruomenę ieškoti atskiro priverstinio darbo reguliavimo mechanizmo.

1930m. priimta Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) konvencija Nr.29¹⁴ dėl priverstinio ar privalomojo darbo taporeikšmingu žingsniu plėtojant prekybos žmonėmis sampratą. Ši konvencija tapo vienu pirmųjų tarptautinių dokumentų, kuris sistemiškai ir tarptautiniu mastu apibrėžė priverstinį darbą kaip bet kokią darbą ar paslaugą, kurią asmuo reikalaujamas atlikti grasinant bausme (angl. *under the menace of a penalty*) ir kuriam jis nesutiko laisva valia (angl. *not offered himself voluntarily*)¹⁵. Toks apibrėžimas reikšmingai nutolo nuo klasikinės vergovės sampratos, nes išnaudojimo esmė buvo siejama ne formaliu asmens statusu, o su faktine prievarta, kontrolės mechanizmais ir realios pasirinkimo laisvės nebuvimu. Nors TDO konvencija Nr.29 nebuvo tiesiogiai nukreipta į prekybos žmonėmis reiškinių, jos įtvirtinta priverstinio darbo koncepcijatapo esminiu pagrindu vėlesniam prekybos žmonėmis suvokimui kaip daugialypiam išnaudojimo procesui, kuris apima ir ekonominį asmens išnaudojimą per darbą ar paslaugas.

Analizuojant 1926 m. Vergovės konvenciją ir 1930 m. TDO konvenciją Nr.29, matyti esminis tarptautinės teisės požiūrio į asmens išnaudojimą pokytis – nuo formalaus vergovės statuso sampratosbuvopereita prie faktinės asmens padėties ir realios kontrolės vertinimo. Toks pokyčio dėka buvo sudarytos prielaidos tolesniam prekybos žmonėmis

¹³Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery (1926). League of Nations Treaty Series, 60, 253.

¹⁴Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.

¹⁵Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.

suvokimui kaip išnaudojimo procesui, galinčiam egzistuoti ir be teisinio vergijos įtvirtinimo.

1948 m. gruodžio 10 d. priėmus Visuotinę žmogaus teisių deklaraciją¹⁶ įvyko reikšminga transformacija – 4 straipsnyje įtvirtintas absoliutus vergijos ir vergovės draudimas, nurodant, kad niekas negali būti laikomas vergijoje ar nelaisvėje, o vergija ir prekyba vergais visomis jų formomis yra draudžiamos¹⁷. Taigi pirmą kartą išnaudojimas buvo įtvirtintas kaip universalaus žmogaus teisių pažeidimo forma, nepriklausomai nuo asmens lyties, amžiaus ir išnaudojimo pobūdžio. Ir nors pati deklaracija nesukūrė tiesioginių baudžiamosios atsakomybės mechanizmų, ji suformavo normatyvinį pagrindą, kuriuo remiantis vėlesni tarptautiniai dokumentai ėmė traktuoti prekybą žmonėmis kaip orumą paneigiantį reiškinį, o ne vien socialinę ar moralinę problemą.

Tokia žmogaus koncepcija tapo atskaitos tašku 1949 m. Jungtinių Tautų konvencijai dėl kovos su prekyba žmonėmis ir kitų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslais¹⁸, kuria buvo siekiama deklaracijoje įtvirtintus principus perkelti į detalesnį teisinį reguliavimą. Ši konvencija reikšmingai išplėtė ankstesnį reguliavimą, neteisėtomis paskelbdama visas dalyvavimo kitų asmenų prostitucijoje formas. Konvencijoje prie baustinių veikų buvo priskirtas ne tik anksčiau suformuluotas prekybos žmonėmis nusikaltimas – asmens teikimas, suviliojimas ar įtraukimas kitų asmenų aistrai tenkinti amoraliais tikslais, bet ir kito asmens išnaudojimas prostitucijai, viešnamių laikymas, vadovavimas jiems ar jų sąmoningas finansavimas, taip pat patalpų ar kitų vietų suteikimas ar išnuomojimas prostitucijos tikslams¹⁹. Esminė konvencijos naujovė buvo ta, kad nusikalstamos veikos sudėtis siejama ne su išnaudojamo asmens sutikimu, o su pačiu išnaudojimo faktu – aiškiai įtvirtinta, jog sutikimas neturi reikšmės²⁰. Taip pat konvencija patikslino, kad prekybos žmonėmis auka gali būti bet kuris asmuo, nepriklausomai nuo lyties, o pati prekyba žmonėmis nebūtinai turi būti susijusi su aukos gabenimu iš vienos valstybės į kitą²¹. Visgi praktikoje konvencijos tikslų įgyvendinimas susidūrė su reikšmingais sunkumais, kadangi daugelio valstybių nacionaliniai įstatymai nedraudė nei pačios prostitucijos, nei ją organizuojančios veiklos. Nepaisant žmogaus teisių retorikos ir sutikimo nereikšmingumo akcento, reguliavimas išliko susiaurintas iki prostitucijos

¹⁶ Universal Declaration of Human Rights (1948). UN General Assembly Resolution 217 A (III).

¹⁷ Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949). United Nations Treaty Series, 96, 271.

¹⁸ Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949). United Nations Treaty Series, 96, 271.

¹⁹ Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949). United Nations Treaty Series, 96, 271.

²⁰ Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949). United Nations Treaty Series, 96, 271.

²¹ FEDOSIUK, Oleg (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54, p. 72.

konteksto. Dėl šios priežasties konvencija nesukūrė veiksmingo ir universalaus mechanizmo prekybai žmonėmis užkardyti, kita vertus konvencijos reikšmė prekybos žmonėmis sampratos raidai išlieka svarbi. Konvencija prisidėjo prie požiūrio, kad išnaudojamo asmens sutikimas negali pateisinti išnaudojimo, prekyba žmonėmis neturi būti siejama vien su tarptautiniu gabenimu, o išnaudojimo aukomis gali tapti abiejų lyčių asmenys.

Siekiant pašalinti ankstesnio tarptautinio reguliavimo spragas, 1956 m. priimama papildoma Jungtinių Tautų konvencija dėl vergovės, vergų prekybos ir į vergovę analogiškų institutų panaikinimo²². Ši konvencija reikšmingai išplėtė tarptautinėje teisėje įtvirtiną vergovės sampratą, kurioje buvo aiškiai pripažinta, jog asmens išnaudojimas gali pasireikšti ne tik formalia vergijos forma, bet ir per įvairias faktines, socialines bei ekonomines praktikas, kurios iš esmės paneigia asmens laisvę ir orumą. Konvencija įtvirtino vadinamuosius vergovei analogiškus institutus ir papročius, apimančius skolų vergiją, baudžiavą, priverstinę santuoką, taip pat vaikų išnaudojimą²³. Bendras šių institutų požymis – faktinė kontrolė ir realios pasirinkimo laisvės nebuvimas, net jei nėra formaliai įtvirtinto vergijos statuso. Tokiu būdu buvo atsisakyta siauro požiūrio į vergiją kaip teisinį statusą ir pereita prie platesnio vertinimo, grindžiamo faktine asmens priklausomybe, pažeidžiamumu ir realios pasirinkimo laisvės nebuvimu. Konvencija tapo svarbiu tarpininku tarp klasikinės vergijos sampratos ir vėlesnio prekybos žmonėmis suvokimo kaip kompleksinio išnaudojimo proceso, apimančio ir priverstinį darbą ar paslaugas. Tokiu būdu 1956 m. konvencija žymi esminį poslinkį tarptautinėje teisėje – išnaudojimas pradėtas vertinti ne pagal jo formą, o pagal poveikį asmens laisvei ir orumui.

Doktrinoje taip pat pabrėžiama, kad Jungtinių Tautų 1926 m. ir 1956 m. vergijos konvencijos suvaidino reikšmingą vaidmenį formuojant šiuolaikinę prekybos žmonėmis sampratą. Kaip pažymi O.Fedosiukas, šiose konvencijose vergija apibrėžiama kaip asmens statusas ar padėtis, kai jo atžvilgiu taikomi įgaliojimai, prilygintini nuosavybės teisei, o prekybos vergais samprata apima ne tik disponavimą vergu, bet ir veiksmus, kuriais siekiama asmenį įtraukti į vergijos būseną²⁴. Ir nors Jungtinių Tautų vergijos konvencijos išties reikšmingai prisidėjo prie šiuolaikinės prekybos žmonėmis sampratos formavimo, ilgą laiką tarptautinis reguliavimas išliko fragmentiškas ir nukreiptas į

²²Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery (1956). United Nations Treaty Series, 266, 3.

²³Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery (1956). United Nations Treaty Series, 266, 3.

²⁴FEDOSIUK, Oleg (2005). Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje. *Teisė*, 54, p. 72–73.

atskiras išnaudojimo apraiškas. Platesnis požiūris į prekybą žmonėmis kaip sisteminių žmogaus teisių pažeidimą pradėjo formuotis tik XX a. pabaigoje, didėjant dėmesiui lyčių nelygybei ir sisteminiams prievartos formoms.

Tolesnis prekybos žmonėmis sampratos raidos etapas siejamas su 1995 m. IV pasaulio moterų konferencijoje Pekine priimta Pekino deklaracija ir Pekino veiksmų platforma²⁵. Šiame dokumente prekyba žmonėmis pirmą kartą aiškiai įvardyta kaip smurto dėl lyties forma ir sisteminis teisių pažeidimas, susijęs ne tik su seksualiniu, bet ir ekonominiu išnaudojimu (priverstinis darbas, priverstinės santuokos). Pekino deklaracija išplėtė ankstesnį siaurą požiūrį, nukreiptą į prostitucijos prevenciją, ir pabrėžė struktūrinius veiksnius – skurdą, socialinę atskirtį, lyčių nelygybę, kurie sudaro prielaidas asmenų išnaudojimui. Nors ši deklaracija nesukūrė tiesioginių baudžiamosios atsakomybės mechanizmų, ji suformavo normatyvinį pagrindą vėlesniam tarptautiniam teisiniui reguliavimui, kuriame prekyba žmonėmis pradėta suvokti kaip kompleksinis reiškinys, apimantis įvairias išnaudojimo formas.

Pekino deklaracijoje ir veiksmų platformoje įtvirtintas sisteminis požiūris į moterų išnaudojimą sudarė prielaidas tolesniam prekybos žmonėmis plėtojimui tarptautiniu mastu ir šiame etape prekyba žmonėmis vis aiškiau pradėta suvokti ne kaip pavienė socialinė ar moralinė dilema, bet kaip sisteminis žmogaus teisių pažeidimas, susijęs su ekonomine nelygybe, diskriminacija dėl lyties, migracijos procesais ir organizuotu nusikalstamumu. Tačiau iki XX a. pabaigos tarptautinėje teisėje vis dar trūko vieningo, aiškaus ir universalaus prekybos žmonėmis apibrėžimo, apimančio visas išnaudojimo formas, įskaitant priverstinį darbą ar paslaugas. Pekine priimti dokumentai sustiprino vertybinį ir struktūrinį problemos suvokimą. Toks neapibrėžtumas buvo iš esmės įveiktas tik priėmus 2000 m. Jungtinių Tautų protokolą dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, papildant konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą, vadinamąjį Palermo protokolą.

2000 m. Jungtinių Tautų Protokole (toliau – Palermo protokolas) pirmą kartą įtvirtintas nuosekliai ir sistemiškai įtvirtintas vieningas prekybos žmonėmis apibrėžimas grindžiamas trimis tarpusavyje susijusiais elementais: veika, priemonėmis ir tikslu²⁶. Pagal Palermo protokolo 3 straipsnio a) punktą, prekyba žmonėmis laikomas asmenų verbavimas, gabenimas, perdavimas, laikymas ar priėmimas, naudojant grasinimą ar jėgą, apgaulę, piktnaudžiavimą pažeidžiamumu ir kitas kontrolės priemones, siekiant

²⁵ Beijing Declaration and Platform for Action (1995). United Nations, A/CONF.177/20.

²⁶ Jungtinių Tautų protokolas dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

išnaudojimo²⁷. Išnaudojimo sąvoka Palermo protokole apibrėžiama plačiai ir apima ne tik prostitucijos ar kitas seksualinio išnaudojimo formas, bet ir priverstinį darbą ar paslaugas, vergiją ar į vergiją panašias praktikas, tarnystę bei organų pašalinimą²⁸. Įtvirtinus šias išnaudojimo formas, buvo galutinai atsisakyta ankstesnėse konvencijose vyravusio siauro požiūrio į prekybą žmonėmis kaip iš esmės seksualinio pobūdžio reiškinių.

Viena reikšmingiausių Palermo protokolo naujovių – aiškus aukos statuso teisinės reikšmės paneigimas tais atvejais, kai išnaudojimas pasiekiamas naudojant apibrėžtas neteisėtas priemones, kas leido atsisakyti ankstesnėje praktikoje pasitaikiusio aukos elgesio vertinimo per moralinę ar savanoriškumo prizmę. Taip pat Palermo protokolu įtvirtintas lyčių požiūriu neutralus prekybos žmonėmis apibrėžimas, pripažįstantis, kad aukomis gali tapti tiek moterys, tiek vyrai ar vaikai, nepriklausomai nuo išnaudojimo formos. Dar viena svarbi naujovė – prekybos žmonėmis pripažinimas nusikalstama veika, kuri nebūtinai susijusi su valstybės sienų kirtimu, taip įtvirtinant vidaus prekybos žmonėmis koncepciją. Verta paminėti, kad šį dokumentą pasirašė beveik 100 valstybių. Lietuvos Respublikos Seimas jį ratifikavo 2003 m. balandžio 22 d.²⁹. Dokumento nuostatos turėjo esminę reikšmę nacionalinių baudžiamųjų įstatymų raidai, įskaitant ir BK nuostatas, kriminalizuojančias išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms.

Palermo protokole įtvirtinta prekybos žmonėmis samprata buvo toliau plėtojama ir detalizuojama Europos Sąjungos teisėje. Reikšmingą vaidmenį šiame procese atliko 2002 m. liepos 19 d. Europos Sąjungos Tarybos pamatinis sprendimas 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis³⁰, kuris žymėjo reikšmingą etapą prekybos žmonėmis sampratos raidai Europos Sąjungos teisėje, perkeltant tarptautiniu lygmeniu suformuotą požiūrį, privalomą valstybių narių baudžiamosios teisės reguliavimą. Šiame sprendime prekyba žmonėmis apibrėžiama kaip sunkus pagrindinių žmogaus teisių, asmens laisvės ir žmogaus orumo pažeidimas, apimantis sistemingą pažeidžiamų asmenų išnaudojimą, kur pasitelkiama prievarta, apgaulė, grasinimai, smurtas ar kitos kontrolės formos. Šiame pamatiniame sprendime nustatyta valstybių narių pareiga kriminalizuoti asmens verbavimą, pervežimą, perdavimą, slėpimą ar priėmimą, taip pat kontrolės perleidimą ar

²⁷Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

²⁸Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

²⁹Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

³⁰Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatinis sprendimas 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. OL L 203, 2002, p. 1-4.

pasikeitimą, kai šie veiksmai atliekami panaudojant fizinę ar psichinę prievartą, grasinimus, apgaulę, sukčiavimą, piktnaudžiavimą valdžia ar pasinaudojant asmens pažeidžiamumu, taip pat mokėjimų ar kitokių naudų teikimą siekiant gauti kito asmens sutikimą. Ir čia esminiu prekybos žmonėmis požymiu laikomas išnaudojimo tikslas, apimantis ne tik seksualinį išnaudojimą, bet ir priverstinį darbą ar paslaugas, vergovę ar į vergiją panašias veikas. Būtina pažymėti, kad šiame sprendime, šalia priverstinio darbo, kaip prekybos žmonėmis formos, aiškiai įtvirtintas ir asmenų išnaudojimas paslaugoms, taip praplečiant ankstesnį, siauresnį prekybos žmonėmis suvokimą. Taip pat sprendime nustatyta, kad aukos sutikimas neturi teisinės reikšmės, jeigu buvo panaudotos bet kurios iš numatytų neteisėtų priemonių. Be to, valstybės narės įpareigosios kriminalizuoti ne tik pačią prekybą žmonėmis, bet ir kurstymą, bendrininkavimą bei pasikėsinimą padaryti šią nusikalstamą veiką.

2005 m. gegužės 16 d. priimta Europos Tarybos konvencija „Dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis“³¹toliau vystė prekybos žmonėmis sampratą. Ši konvencijai išsiskyrė tuo, kad prekyba žmonėmis traktuojama ne tik kaip baudžiamosios teisės problema, bet kaip kompleksinis žmogaus teisių pažeidimas. Konvencijos skirtumas nuo ankstesnių teisės aktų laikytinas vadinamasis „aukos-centruotas“ (angl. *Victim-centered*) požiūris, kuriuo prekybos žmonėmis prevencija, nusikalstamos veikos baudžiamumas ir aukų apsauga vertinami kaip tarpusavyje neatsiejami elementai. Konvencijoje pabrėžiama, kad prekybos žmonėmis aukomis gal tapti bet kurie asmenys, nepriklausomai nuo jų lyties, amžiaus ar išnaudojimo formos, o pats nusikaltimas nėra siejamas vien su tarptautiniu sienų kirtimu.³² Konvencijos esminė naujovė – aiškus prekybos žmonėmis sąvokos atribojimas nuo neteisėtos migracijos ir savanoriškos veiklos, kartu dar kartą įtvirtinant aukos sutikimo teisinį nereikšmingumą, jei buvo panaudotos prievartos, apgaulės, piktnaudžiavimo pažeidžiamumu ar kitos kontrolės priemonės.³³ Taip pat Konvencija įpareigojo valstybes užtikrinti veiksmingą aukų identifikavimą, pagalbą, apsaugą ir jų teisių atkūrimą, nepriklausomai nuo to, ar auka bendradarbiauja baudžiamajame procese. Tokiu būdu 2005 m. Europos Tarybos konvencija reikšmingai prisidėjo prie šiuolaikinės prekybos žmonėmis sampratos formavimo, galutinai įtvirtindama ją kaip įvairiomis formomis pasireiškiantį žmogaus išnaudojimo reiškinį, taip pat apimantį ir išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms.

³¹ Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). *Valstybės žinios*, 2012, 96-4916.

³² Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). *Valstybės žinios*, 2012, 96-4916.

³³ Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). *Valstybės žinios*, 2012, 96-4916.

Prekybos žmonėmis sampratos raidą Europos Sąjungos teisėje vainikavo 2011 m. balandžio 5 d. priimta 2011m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR³⁴. Šioje direktyvoje, atsižvelgiant į prekybos žmonėmis nusikaltimo požymius, įtvirtinta platesnė prekybos žmonėmis sąvoka ir įtrauktos papildomos prekybos žmonėmis formos. Ši direktyva perėmė ir išplėtojo Palermoprotokole suformuluotą prekybos žmonėmis apibrėžimą, įtvirtindama vieningą ir visapusišką požiūrį į šį reiškinį kaip sunkų žmogaus teisių pažeidimą. Skirtingai nei 2002 m. Tarybos pamatinis sprendimas, Direktyva 2011/36/ES³⁵ neapsiriboja vien baudžiamosios atsakomybės standartų nustatymu, bet integruoja prevencijos, aukų apsaugos ir baudžiamojo persekiojimo priemones į vieningą reguliavimo sistemą. Galima teigti, kad jeigu 2002 m. pamatinis sprendimas daugiausia koncentravosi į nusikalstamos veikos kriminalizavimą, tai 2011 m. direktyva įtvirtino platesnį, žmogaus teisių apsauga grindžiamą modelį, apimančią ne tik baudžiamąjį persekiojimą, bet ir prevencijai bei aukų teisių pažeidimą. Pabrėžiama, kad aukos sutikimas neturi teisinės reikšmės, jeigu buvo pasinaudota asmens pažeidžiamumu ar taikytos prievartos, apgaulės ar kontrolės priemonės. Taigi, Direktyva 2011/36/ES ne tik pakeitė ankstesnį Tarybos pamatinį sprendimą, bet ir galutinai suformavo prekybos žmonėmis sampratą Europos Sąjungos teisėje, sudarydama aiškų ir privalomą pagrindą nacionalinių baudžiamosios teisės normų raidai.

Apibendrinant galima teigti, kad prekybos žmonėmis samprata tarptautinėje teisėje evoliucionavo nuo siauro – su seksualiniu išnaudojimu ir tarpvalstybiniu judėjimu siejamo reiškinio – iki plataus žmogaus teisių pažeidimo modelio, apimančio įvairias išnaudojimo formas, įskaitant priverstinį darbą ar paslaugas. Ši sampratos transformacija nulėmė, kad prekyba žmonėmis šiuolaikinėje teisėje suvokiama kaip įvairiomis formomis pasireiškiančio žmogaus išnaudojimo reiškinys, apimantis skirtingas, tačiau tarpusavyje susijusias išnaudojimo formas.

1.2 Prekybos žmonėmis formos

³⁴Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

³⁵Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

Prekybos žmonėmis sampratos raida tarptautinėje teisėje lėmė ne tik šio reiškinių teisinį įtvirtinimą, bet ir laipsnišką šio reiškinių formų išgryninimą. Ilgą laiką prekyba žmonėmis, kaip minėta, buvo tapatinama išimtinai tik su seksualiniu išnaudojimu, ypač moterų ir vaikų prostitucijos kontekste. Šiuolaikinė tarptautinė ir Europos Sąjungos teisė šį reiškinį vertina gerokai plačiau – prekybos žmonėmis formos skirstomos pagal išnaudojimo tikslą, kuris lemia tiek nusikalstamos veikos pobūdį, tiek aukos padėties ir patiriamos žalos specifiką/ypatumus, tačiau kvalifikuojant prekybą žmonėmis, lemiamą reikšmę turi ne vien išnaudojimo tikslas, bet ir tai, ar buvo atliktos veikos bei panaudotos neteisėtos priemonės, sudarančios prekybos žmonėmis sudėtį.

Šiuolaikinėje doktrinoje ir teisės aktuose paprastai išskiriamos pagrindinės prekybos žmonėmis formos, tokios kaip seksualinis išnaudojimas, priverstinis darbas ar paslaugos, vergija ar vergijai analogiškos veikos, išnaudojimas nusikalstamai veikai vykdyti bei organų, audinių ar ląstelių paėmimas.³⁶ Autorės nuomone, praktikoje ir doktrinoje identifikuojamos ir specifinės ar išvestinės šių formų apraiškos, kurios atspindi prekybos žmonėmis reiškinių dinamiškumą ir jo prisitaikymą prie kintančių socialinių bei ekonominių sąlygų. Toks sisteminis požiūris leidžia ne tik nuosekliai analizuoti atskiras prekybos žmonėmis formas, bet ir atskleisti reiškinių transformaciją – nuo klasikinių, aiškiai atpažįstamų pavergimo modelių, iki sudėtingų, struktūrinių ir dažnai latentinių išnaudojimo mechanizmų.

Šio skyriaus tikslas – išnagrinėti prekybos žmonėmis formas, išryškinant jų atsiradimo kontekstą ir reguliavimo ypatumus. Taip pat sudaryti prielaidas detalesnei išnaudojimui priverstiniam darbui ar paslaugomis, kaip savarankiškos prekybos žmonėmis formos analizei.

Seksualinis išnaudojimas laikytinas viena iš seniausiai identifikuotų ir istoriškai labiausiai dominuojančių prekybos žmonėmis formų, o šios formos pagrindu formavosi visuomenės požiūris į prekybos žmonėmis apraišką, ypač XX a. pradžioje, kuomet jis buvo siejamas su vadinamąja „baltųjų vergių“ prekyba ir moterų prostitucijos problematika³⁷. Dėl šios priežasties, prekyba žmonėmis ilgą laiką buvo suvokiama siauriai, daugiausiai kaip seksualinio išnaudojimo forma. Tokį ganėtinai siaurą supratimą atspindi ankstyvieji tarptautiniai dokumentai – 1904 m. Tarptautinis susitarimas dėl kovos

³⁶GUTAUSKAS, Aurelijus. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma. Iš: ŠVEDAS, Gintaras (vyr. moksl. red.) (2015). *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos*. Recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios politikos ir baudžiamosios teisės klausimais rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, p. 31–68.

³⁷ GALLAGHER, Anne T. (2010). *The International Law of Human Trafficking*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 12–15.

su „baltųjų vergių“ prekyba³⁸, 1921 m. Tarptautinė konvencija dėl kovos su prekyba pilnametėmis moterimis³⁹ bei 1949 m. Jungtinių Tautų konvencija dėl kovos su prekyba žmonėmis ir kitų asmenų išnaudojimu prostitucijos tikslais. Minėtuose aktuose prekyba žmonėmis iš esmės buvo tapatinama su prostitucijos kontekste pasireiškiančiu išnaudojimu, taip išskiriant seksualinį aspektą kaip pagrindinę šio reiškinių išraišką. Vėlesnėje tarptautinės teisės raidoje seksualinis išnaudojimas aiškiau įtvirtintas kaip viena iš prekybos žmonėmis formų, tačiau platesniame kontekste. 2000 m. Palermo protokole išnaudojimas apibrėžtas kaip apimantis prostitucijos išnaudojimą ar kitas seksualinio išnaudojimo formas, kartu įtraukiant priverstinį darbą, vergiją ar organų paėmimą. Taigi seksualinis išnaudojimas buvo įtrauktas į platesnę prekybos žmonėmis struktūrą.

Europos Sąjungos lygmeniu ši koncepcija įtvirtinta 2011 m. balandžio 5 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvoje 2011/36/ES, kurioje seksualinis išnaudojimas aiškiai įvardijamas jau kaip viena iš prekybos žmonėmis formų. Direktyvoje pabrėžiama, kad aukos sutikimas neturi teisinės reikšmės, jeigu pasinaudota prievarta, apgaulės ar pažeidžiamumo priemonėmis, o vaikų atveju sutikimas iš esmės negali būti laikomas reikšmingu, nes nurodyta, kad, kai tai susiję su vaikais, joks galimas sutikimas niekada neturėtų būti laikomas galiojančiu⁴⁰.

Šiuolaikinėje sampratoje seksualinis išnaudojimas apima ne tik prostituciją ar pornografiją, bet ir platesnį asmens seksualinės autonomijos paneigimą, kai seksualinio pobūdžio veikla išgaunama panaudojant kontrolės ar priklausomybės mechanizmus, o prostitucija ir pornografija šiuo atveju nelaikomos savarankiškoms prekybos žmonėmis formoms, bet veikiau pagrindiniais seksualinio išnaudojimo įgyvendinimo būdais. Ir nors seksualinis išnaudojimas išlieka viena pagrindinių praktikoje pasitaikančių prekybos žmonėmis formų⁴¹, pernelyg siauras šios formos sureikšminimas ilgą laiką lėmė kitų išnaudojimo būdų, ypač išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms, nepakankamą identifikavimą ir kriminalizavimą. Svarbu šiuolaikinėje teisės doktrinoje bei teisės aktuose vertinti prekybą žmonėmis kaip daugiaformį reiškinį, kuriame seksualinis išnaudojimas yra tik viena, nors ir istoriškai reikšminga, išraiška.

³⁸International Agreement for the Suppression of the "White Slave Traffic" (1904). League of Nations Treaty Series, 1, 83.

³⁹International Agreement for the Suppression of the "White Slave Traffic" (1904). League of Nations Treaty Series, 1, 83.

⁴⁰ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

⁴¹ GUTAUSKAS, Aurelijus. Ar prekybos žmonėmis nusikaltimas – vis dar iššūkis Lietuvos teismams? Iš: PRAPIESTIS, Jonas (sud. ir moksl. red.) (2024). *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 229–247.

Apibendrinant verta pažymėti, kad seksualinis išnaudojimas istoriškai susiformavo anksčiausiai ir ilgą laiką dominavo tiek doktrinoje, tiek teisiniame reguliavime – nuo XX a. pradžios tarptautinių konvencijų iki šiuolaikinių Europos Sąjungos teisės aktų. Ilgalais prekybos žmonėmis formos sutapatinimas su seksualiniu išnaudojimu nulėmė siaurą šio reiškinio norminę interpretaciją, tačiau socialiniai ir ekonominiai pokyčiai, globali darbo rinka bei migracijos procesai atskleidė, kad žmogaus išnaudojimas gali pasireikšti ir kitais, ne mažiau pavojingais būdais, kurie nėra susiję su seksualine veikla. Tokia aplinkybė paskatino tarptautinę bendruomenę ir Europos Sąjungą išplėsti prekybos žmonėmis sampratą, aiškiai įtvirtinant ir ekonominio pobūdžio išnaudojimo formas. Būtent tokia kontekste išryškėjo išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip savarankiška ir struktūriškai sudėtinga prekybos žmonėmis forma.

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms laikytinas viena iš reikšmingiausių šiuolaikinių prekybos žmonėmis formų, kurios iškilimą lėmė socialiniai ir ekonominiai XX–XXI a. procesai: darbo rinkų globalizacija, migracijos srautai, darbo santykių fragmentacija⁴². Skirtingai nei seksualinis išnaudojimas, ši forma ilgą laiką nebuvo aiškiai identifikuojama kaip prekyba žmonėmis, dažnai vertinta tik kaip darbo teisės pažeidimų, neteisėtos migracijos ar socialinio išnaudojimo problema⁴³. Toks požiūris lėmė sisteminių šios išnaudojimo formos nepakankamą atpažinimą.

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip savarankiška prekybos žmonėmis forma išryškėjo vėliau nei seksualinis išnaudojimas. Nors istoriškai priverstinis darbas buvo siejamas su klasikine vergija ar kolonizacija, šiuolaikinėje visuomenėje jis įgavo naujas, labiau latentiškas formas, dėl kurių ilgą laiką nebuvo atpažįstamas kaip prekybos žmonėmis nusikaltimas⁴⁴. Istorškai priverstinio darbo draudimas formavosi kaip platesnio vergijos ir į vergiją panašių institutų panaikinimo dalis, dar 1926 m. konvencijoje dėl vergijos⁴⁵ ir 1956 m. papildomoje konvencijoje⁴⁶ buvo įtvirtintas disponavimo asmeniu draudimas, o 1930 m. TDO konvencija Nr. 29⁴⁷ pirmą kartą pateikė tarptautiniu mastu pripažintą priverstinio darbo apibrėžimą. Antai 2 straipsnio 1 dalyje nurodyta, kad priverstinis ar privalomasis darbas reiškia bet kokią darbą ar tarnybą, kurių

⁴²INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION; WALK FREE FOUNDATION (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*, p. 15-54.

⁴³ OBOKATA, Tom (2006). *Trafficking of Human Beings from a Human Rights Perspective*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, p. 24–27.

⁴⁴Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.

⁴⁵Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery (1926). League of Nations Treaty Series, 60, 253.

⁴⁶Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery (1956). United Nations Treaty Series, 266, 3.

⁴⁷ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.

buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurių asmuo nesutiko atlikti sava valia.⁴⁸ Vis dėlto ilgą laiką šie reiškiniai buvo vertinami atskirai nuo prekybos žmonėmis sampratos ir pokytis įvyko tik 2000 m. priėmus Palermo protokolą⁴⁹, kuriame priverstinis darbas aiškiai įvardytas kaip vienas iš prekybos žmonėmis tikslų. Taip išnaudojimas darbui ar paslaugoms buvo integruotas į prekybos žmonėmis sudėtį, siejant jį su verbavimu, pervežimu ar kitų veikų bei valią palenkiančių priemonių panaudojimu.

Šiuolaikinėje tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje priverstinis darbas ar paslaugos suvokiami daug plačiau nei vien fizinės prievartos atvejai. Antai išnaudojimas gali pasireikšti pasinaudojant asmens pažeidžiamumu, ekonomine priklausomybe, įsiskolinimu, kitomis kontrolės priemonėmis, todėl pati prievarta įgauna ekonominę, struktūrinę formą, kuriai būdina „teisėtumo imitacija“, kuomet lyg ir formaliai egzistuojantys darbo santykiai iš esmės eliminuoja asmens laisvą apsisprendimą. Praktikoje priverstinio darbo ar paslaugų išnaudojimas gali pasireikšti ir asmenų, ypač nepilnamečių, verbavimu ar išnaudojimu ginkluotuose konfliktuose, kuomet atitinka visi prekybos žmonėmis elementai (veika, priemonės, tikslas). Tokiais atvejais „karo prievolė“ nėra savarankiška prekybos žmonėmis forma ir laikytina priverstiniu paslaugų teikimo forma.

Tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygmeniu išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms pripažįstamas lygiaverte prekybos žmonėmis forma greta seksualinio išnaudojimo, o aukos sutikimas neturi teisinės reikšmės, jeigu pasitelkiama prievarta, apgaulė, pasinaudojimas pažeidžiamumu, t.y., pagrindinės prekybos žmonėmis šiuolaikinės formos sudėties priemonės.

Išnaudojimas nusikalstamai veikdaryti dar viena iš šiuolaikinių prekybos žmonėmis formų, kuri tarptautinės teisės akiratyje buvo pripažinta ganėtinai vėlai, plečiantis pačiai prekybos žmonėmis sampratai už tradicinių seksualinio išnaudojimo ar priverstinio darbo ribų. Pačios formos turinys apima veiksmus, kuomet asmenys yra verbuojami, kontroliuojami ar išnaudojami siekiant jų dalyvavimo nusikalstamoje veikloje, iš kurios tiesioginę ar netiesioginę naudą gauna tretieji asmenys. Tokio pobūdžio išnaudojimas gali pasireikšti nuo mažai pavojingų iki labai sunkių nusikaltimų, pvz. narkotikų gabenimo.

⁴⁸ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.

⁴⁹ Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

Istoriškai ši prekybos žmonėmis forma ilgą laiką nebuvo suvokiama kaip savarankiška prekybos žmonėmis forma⁵⁰. Kaip pažymima UNDOC ataskaitoje, tokių veikų kvalifikacija buvo lyg atskirų nusikaltimų – vagysčių, sukčiavimų, narkotinių medžiagų platinimo ar kitų veikų, neatsižvelgiant į asmens išnaudojimo, kontrolės ar pažeidžiamumo aspektus. Todėl aukos buvo identifikuojamos/vertinamos kaip nusikalstamos veikos vykdytojai, o ne kaip asmenys, nukentėję nuo prekybos žmonėmis⁵¹. Šios formos pripažinimą ir identifikavimą lėmė paskutinio amžiaus sandūros socialiniai ir ekonominiai procesai: organizuoto nusikalstamumo stiprėjimas, migracijos srautai, socialinė atskirtis bei pažeidžiamų asmenų, ypač vaikų ir socialinėje rizikoje esančių asmenų, įtraukimas į nusikalstamas veikas⁵². Praktikoje tokia prekybos žmonėmis forma dažnai pasireiškia priverstiniu ar kontroliuojamu asmenų įtraukimu į vagystes, kišenvagystes, sukčiavimo schemas, narkotinių ir psichotropinių medžiagų platinimą, taip pat ir kitas nusikalstamas veikas, kuomet pats asmuo neturi realios galimybės atsisakyti dalyvauti tokioje veikoje.

Tarptautinės teisės raidoje išnaudojimas nusikalstamai veikai buvo pripažintas kaip prekybos žmonėmis forma besiplečiant „išnaudojimo“ sampratai, antai 2000 m. Palermo protokole⁵³. Vėlesniuose Europos Sąjungos teisės aktuose išnaudojimas nusikalstamai veikai buvo aiškiai įtvirtintas kaip viena prekybos žmonėmis formų, akcentuojant, kad lemiamą reikšmę turi ne pati atliekama nusikalstama veika, o asmens pažeidžiamumo, priklausomybės ar kontrolės išnaudojimas⁵⁴. Antai direktyvos 2011/36/ES 8 straipsnyje įtvirtinta, jog valstybės narės, vadovaudamosi savo teisinės sistemos pagrindiniais principais, imasi reikiamų priemonių siekdamos užtikrinti, kad kompetentingos nacionalinės valdžios institucijos turėtų įgaliojimus netraukti baudžiamojon atsakomybėn prekybos žmonėmis aukų ir netaikyti joms sankcijų už dalyvavimą nusikalstamose veikose, kurias jie buvo priversti padaryti tiesiogiai dėl bet kurios iš jų atžvilgiu įvykdytų veikų⁵⁵.

⁵⁰ UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, p. 44–47.

⁵¹ OBOKATA, Tom (2006). *Trafficking of Human Beings from a Human Rights Perspective*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, p. 88–91.

⁵² UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2015). *Issue Paper: The Role of Organized Crime in Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime, p. 19–23.

⁵³ Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49–2166.

⁵⁴ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

⁵⁵ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

Šiuolaikinėje prekybos žmonėmis sampratoje pabrėžiama, kad išnaudojimas nusikalstamai veikai pasižymi specifiniu bruožu – aukos elgesys išoriškai gali atrodyti kaip savanoriškas ar nusikalstamas, tačiau iš esmės jis yra nulemtas prievartos, grasinimų, apgaulės ar kitų kontrolės mechanizmų. Tokios priežastys lemia ypatingus sunkumus šiai prekybos žmonėmis formai identifikuoti, apsaugoti aukas, dažnai nukentėję asmenys patenka į baudžiamosios atsakomybės taikymo sritį⁵⁶.

Tarptautiniu ir Europos Sąjungos lygmeniu išnaudojimas nusikalstamai veikai pripažįstamas lygiaverte prekybos žmonėmis forma, pabrėžiant, kad aukos sutikimas ar dalyvavimas nusikalstamoje veikoje neturi teisinės reikšmės, jei tokia veika buvo vykdoma pasinaudojant asmens pažeidžiamumu ar taikant prievartą⁵⁷. Taip prekybos žmonėmis samprata dar labiau nutolsta nuo tradicinio fizinės prievartos modelio ir apima sudėtingas, struktūriškas išnaudojimo formas, būdingas šiuolaikinei organizuoto nusikalstamumo aplinkai.

Aukščiau aptartos prekybos žmonėmis formos atskleidžia, kad šiuolaikinėje teisėje išnaudojimas vis dažniau pasireiškia ne per atvirą fizinę prievartą, bet per sudėtingus kontrolės ir pažeidžiamumo išnaudojimo mechanizmus, tačiau prekybos žmonėmis samprata apima ir tokias formas, kurios pasižymi ypač dideliu žmogaus orumo pažeidimo intensyvumu ir tiesioginiu asmens kūno neliečiamumo paneigimu.

Išnaudojimas organų pašalinimo tikslais yra labiausiai žmogaus orumą pažeidžiančių prekybos žmonėmis formų, kadangi tiesiogiai siejasi su asmens kūno neliečiamumo paneigimu ir sunkiais sveikatos padariniais. Tokia prekybos žmonėmis forma pasižymi išnaudojimo tikslu, nesiekiant išnaudoti darbui, paslaugoms, ar dalyvauti nusikalstamoje veikoje, bet kaip biologinis „išteklius“, kurio organai ar jų dalys pašalinami siekiant neteisėtos materialinės naudos. Nors praktikoje ši prekybos žmonėmis forma pasitaiko rečiau nei kitos išnaudojimo formos, tarptautinėje teisėje vertinamas kaip itin pavojinga prekybos žmonėmis apraiška.

Istoriniame kontekste ši prekybos žmonėmis forma išryškėjo palyginti vėlai, XX a. pab.–XXI a. pr., besivystant medicinos technologijų pažangai, transplantacijos galimybių plėtra ir didėjančia organų paklausa pasauliniu mastu. Šios aplinkybės sudarė prielaidas susiformuoti nelegaliai organų rinkai, kurioje pažeidžiami asmenys – socialiai pažeidžiami, skurdą patiriantys ar marginalizuoti asmenys tapo išnaudojimo taikiniu. Taip

⁵⁶ Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

⁵⁷ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

pat ilgą laiką neteisėtas organų šalinimas buvo vertinamas pirmiausia kaip medicininės etikos ar sveikatos teisės problema, bet ne kaip prekybos žmonėmis forma. Toks vertinimas lėmė, kad išnaudojimas organų pašalinimo tikslais (prekyba žmogaus organais) nebuvo siejama su asmens išnaudojimu žmogaus teisių kontekste. Besiplečiant prekybos žmonėmis sampratai tarptautinėje teisėje, buvo pripažinta, kad organų pašalinimas, vykdomas pasinaudojant asmens pažeidžiamumu, apgaulės ar prievartos priemonėmis, atitinka esminius prekybos žmonėmis požymius. Tarptautiniame kontekste išnaudojimas organų pašalinimo tikslu aiškiai įtvirtintas kaip viena iš prekybos žmonėmis formų ir 2000 m. Palermo protokole, kuriame prekybos žmonėmis tikslai apima ir organų pašalinimą. Vėlesniuose Europos Sąjungos teisės aktuose, antai 2010 m. Europos Parlamento rezoliucijoje išplėstai išnaudojimo samprata, taip užtikrinant veiksmingesnį tarpvalstybinį bendradarbiavimą. 2011 m. Direktyvoje 2011/36/ES ši forma taip pat pripažįstama kaip prekyba žmonėmis, pabrėžiant, kad aukos sutikimas neturi teisinės reikšmės, jeigu jis buvo gautas pasinaudojant pažeidžiamumu ar taikant prievartą.

Verta paminėti, kad išnaudojimas organų šalinimui, palyginti su kitomis prekybos žmonėmis formomis, pasižymi ypatingai dideliu latentiskumu ir sudėtingu identifikavimu. Tokio pobūdžio nusikaltimai dažnai peržengia valstybių sienas, yra susiję su organizuoto nusikalstamumo struktūromis ir medicinos paslaugų teikimu, todėl jų atskleidimas ir baudžiamasis persekiojimas kelia ypatingų praktinių sunkumų. Dėl šių priežasčių, ši prekybos žmonėmis forma tarptautinėje teisėje vertinama kaip itin pavojinga ir reikalaujanti sustiprinto valstybių bendradarbiavimo.

Analizuotos pagrindinės prekybos žmonėmis formos atskleidžia branduolinę šio reiškinio sandarą, įtvirtintą Tarptautinėje ir Europos Sąjungos teisėje. Tačiau praktikoje prekybos žmonėmis pasireiškimas neapsiriboja baigtiniu norminiu sąrašu. Socialinių ir ekonominių sąlygų kaita lėmė iš pagrindinių išnaudojimo modelių išsivystyti specifines ar išvestines apraiškas, kurios, nors nėra įvardijamos savarankiškai atskirose normose, struktūriškai atitinka prekybos žmonėmis sudėtį. Viena iš tokių praktikoje susiformavusių ir doktrinoje vis dažniau analizuojamų specifinių apraiškų – priverstinis elgetavimas.

Priverstinis elgetavimas laikytinas viena iš išvestinių prekybos žmonėmis apraiškų, struktūriškai kildinamų iš išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms. Ir nors ši forma ilgą laiką nebuvo aiškiai įvardijama tarptautiniuose dokumentuose kaip savarankiška išnaudojimo rūšis, praktikoje ji išryškėjo kaip organizuoto asmenų išnaudojimo modelis, kuomet asmens elgetavimas tampa sistemingos kontrolės ir ekonominės naudos šaltiniu asmeniui. Šios formos iškilimą, kaip ir kitų panašių specifinių formų, lėmė XX a. pab.–XXI a. pr. socialiniai bei migraciniai procesai, ypač

didėjanti ekonominė nelygybė ir pažeidžiamų asmenų judėjimas tarp valstybių. Praktikoje identifikuoti atvejai, kai vaikai, neįgalūs asmenys ar socialiai pažeidžiami migrantai buvo sistemingai verčiami elgetauti, o surinktos lėšos perduodamos išnaudotojams.

Europos Sąjungos teisėje priverstinis elgetavimas aiškiai įvardintas kaip viena iš išnaudojimo formų Direktyvos 2011/36/ES 3 straipsnyje⁵⁸. Priverstinis elgetavimas pripažintas kaip išnaudojimo forma, atitinkanti prekybos žmonėmis sudėtį, kuomet asmuo verčiamas elgetauti pasitelkiant prievartą, apgaulę ar pasinaudojimą pažeidžiamumu. Priverstinis elgetavimas atitinka prekybos žmonėmis modelį: verbavimo ar pervežimo veika, kontrolės ar prievartos priemonės bei išnaudojimo tikslas – ekonominės naudos gavimas iš aukos veiklos. Tokia forma ypač išryškina pažeidžiamumo išnaudojimo kriterijaus reikšmę, kadangi dažniausiai aukomis tampa nepilnamečiai ar socialiai izoliuoti asmenys. Nors priverstinis elgetavimas galibūti suvokiamas kaip socialinė problema, šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje jis vertinamas kaip prekybos žmonėmis forma tuomet, kai elgetavimas tampa organizuotu išnaudojimo mechanizmu, paneigiančiu asmens autonomiją ir naudojamu sisteminei ekonominei naudai gauti. Verta pažymėti, kad nors elgetavimas BK147¹ straipsnyje nėra atskirai išskirtas, tačiau jis patenka į išnaudojimo priverstiniam darbui ir paslaugoms kategoriją.

Nagrinėtos prekybos žmonėmis specifinės formos atskleidžia, kad išnaudojimo tikslas neapsiriboja ekonomine nauda iš darbo ar paslaugų. Kai kuriais atvejais kontrolė ir išnaudojimas realizuojami per asmeninius, šeiminius ar socialinius santykius, formaliai atitinkančius teisėtus civilinius ryšius. Tokiose situacijose išnaudojimo mechanizmas slepiamas po teisėtos santuokos ar partnerystės forma, tačiau iš esmės paneigia asmens laisvą apsisprendimą.

Priverstinė (fiktyvi priverstinė) santuoka priskirtina prie išvestinių prekybos žmonėmis išraiškų. Šis nusikaltimas žmogaus laisvei yra tuomet, kuomet asmuo verčiamas sudaryti santuoką naudojant prievartą, apgaulę, grasinimus ar piktnaudžiaujant jo pažeidžiamumu ir tokiais atvejais santuoka tampa ne savarankišku socialiniu institutu, bet išnaudojimo priemone, galinčia būti nukreipta į seksualinį išnaudojimą, priverstinį darbą, socialinę kontrolę ar migracinės naudos gavimą. Ir nors istoriškai priverstinės santuokos egzistavo įvairiose kultūrinėse sistemose, kaip prekybos žmonėmis forma ji aiškiau identifikuota tik XXI a., ypač didėjant tarptautinei migracijai ir išryškėjus fiktyvių santuokų fenomenui. Verta paminėti, kad šios dilemos teisiniame vertinime esminis lūžis įvyko 2011 m. priėmus Europos Tarybos Konvenciją dėl smurto prieš moteris ir smurto artimoje

⁵⁸ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

aplinkoje prevencijos ir kovos su juo⁵⁹, kurios 37 straipsnio 1 ir 2 dalyse valstybėms nustatyta pareiga kriminalizuoti asmens vertimą sudaryti santuoką⁶⁰. Inors ši konvencija priverstinę santuoką įtvirtina kaip savarankišką nusikalstamą veiką, tačiau tiesiogiai nepriskiria prekybos žmonėmis formoms. Tarptautiniuose ir Europos Sąjungos teisės aktuose priverstinė ar priverstinė fiktyvi santuoka taip pat nėra *expressis verbis* įvardijama kaip savarankiška prekybos žmonėmis forma. Visgi praktikoje tokio pobūdžio atvejai gali įgyti prekybos žmonėmis sudėtį, jeigu nustatomi visi esminiai prekybos žmonėmis elementai – veika (verbavimas, perdavimas, priėmimas), panaudotos priemonės (prievarta, apgaulė, piktnaudžiavimas pažeidžiamumu) ir išnaudojimo tikslas. Taigi, tokiu atveju santuoka tampa ne tik formaliu civiliniu santykiu, bet ir struktūrinė kontrolės ir pavergimo priemonė.

Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT) savo praktikoje yra pažymėjęs, kad vien pažeidžiamos asmens padėties konstatavimo nepakanka prekybos žmonėmis sudėčiai pagrįsti – būtina nustatyti ir aktyvų piktnaudžiavimą šia padėtimi⁶¹. LAT pabrėžė, jog toks piktnaudžiavimas turi būti pakankamo intensyvumo, kad paneigtų aukos sutikimo reikšmę. Ši pozicija ypatingai aktuali bylose, susijusiose su fiktyviomis santuokomis, kuriose formaliai egzistuojantis sutikimas gali slėpti realiai išnaudojamą pažeidžiamumą.

Neteisėtas įvaikinimas ir prekyba vaikais viena iš jautriausių prekybos žmonėmis išraiškų, susijusių su vaikų išnaudojimu. Analizuojant šią formą, matyti, jog, skirtingai nei suaugusiųjų atveju, tarptautinėje teisėje vaikų apsaugai taikomi sustiprinti standartai – prekybos žmonėmis sudėčiai konstatuoti pakanka veikos ir išnaudojimo tikslo, nepriklausomai nuo to, ar buvo panaudotos prievartos ar kitos valios palenkimo priemonės. Istorinėje plotmėje prekyba vaikais kaip prekybos žmonėmis forma siejama su vergija ir į vergiją panašių institutų draudimu. 1956 m. Konvencijoje dėl vergovės ir į vergiją panašių papročių panaikinimo 1 straipsnio (d) punkte aiškiai įtvirtinta, kad draudžiama atiduoti vaiką ar 18 metų neturintį paauglį kitam asmeniui už atlyginimą arba be jo, siekiant išnaudoti tą vaiką ar paauglį arba jo darbą⁶². Tokia nuostata tapo vienu iš pagrindinių šiuolaikinei prekybos vaikais koncepcijai.

Modernioje tarptautinėje teisėje prekybos vaikais sąvoka aiškiai apibrėžiama 2000 m. Vaiko teisių konvencijos fakultatyviniame protokole dėl vaikų pardavimo, vaikų

⁵⁹Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (2011). *Council of Europe Treaty Series*, No. 210.

⁶⁰Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (2011). *Council of Europe Treaty Series*, No. 210.

⁶¹Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-1073/2023.

⁶²Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery (1956). *United Nations Treaty Series*, 266, 3.

prostitucijos ir vaikų pornografijos⁶³, kuriame prekyba vaikais suprantamas kaip bet koks veiksmas ar sandoris, kuomet vaikas perduodamas kitam asmeniui už piniginį ar kitokį atlygį, taip pat protokole įtvirtinama pareiga kriminalizuoti sutikimo įvaikinti gavimą nederamu būdu, pažeidžiant įvaikinimo procedūras reglamentuojančius teisės aktus.

Europos Sąjungos teisiniame kontekste neteisėtas įvaikinimas nėra įtvirtintas kaip savarankiška prekybos žmonėmis forma, tačiau Direktyvos 2011/36/ES preambulės⁸ punkte pabrėžiamas vaikų ypatingas pažeidžiamumas ir pareiga visų pirma atsižvelgti į vaiko interesus. Antai, vaikai yra labiau pažeidžiami nei suaugę, todėl jiems kyla didesnis pavojus tapti prekybos žmonėmis aukomis. Taikant šią direktyvą pirmiausia turi būti kuo labiau atsižvelgiama į vaiko interesus pagal Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartiją ir 1989 m. Jungtinių Tautų vaiko teisių konvenciją⁶⁴. Taip pat, Direktyvos 2 straipsnio 5 dalyje aiškiai įtvirtinta, kad prekybos žmonėmis atveju, kai auka yra vaikas, nebūtina nustatyti valios palenkimo priemonių, siekiant konstatuoti nusikalstamos veikos sudėtį. Tai įrodo sustiprintą vaikų apsaugos modelį Europos Sąjungos teisėje.

Vertinant šią formą atsiskleidžia svarbus prekybos žmonėmis sampratos aspektas – nusikaltimo esmė gali slypėti ne tik išnaudojimo procese, bet ir pačiame neteisėtame sandoryje, kuriuo disponuojama vaiku kaip objektu. Taigi, tokia praktika tik pagrindžiaperėjimą nuo klasikinės vergijos sampratos („disponavimas asmeniu“) iki šiuolaikinės prekybos žmonėmis formos sąvokos struktūros, kurioje sandoris ir išnaudojimo tikslas sudaro nusikalstamos veikos pagrindą, branduolį.

Apibendrinant darytina išvada, kad šiuolaikinėje doktrinoje aptariamos prekybos žmonėmis išnaudojimo formos gali būti sisteminamos į pagrindines ir išvestines. Tokia klasifikacija šiame darbe naudojama analitiniais tikslais, siekiant aiškiau atskleisti skirtingus išnaudojimo požymius. Pagrindinėmis laikytinos seksualinio išnaudojimo, priverstinio darbo ar paslaugų, išnaudojimo organų pašalinimo tikslais formos, o išvestinėmis – išnaudojimas nusikalstamai veikai vykdyti, fiktyvios santuokos ar kitos asmens valią palaužiančios veikos. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms yra kone dažniausiai šiuolaikinėje doktrinoje ir praktikoje aptariamų prekybos žmonėmis formų, ši forma Lietuvoje kriminalizuota BK 147¹ straipsnyje, todėl tolesnėje darbo dalyje tikslinga detaliai atskleisti šios nusikalstamos veikos sampratą ir sudėties požymius.

⁶³Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolai dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos (2000). *Valstybės žinios*, 2004, 108-4037.

⁶⁴Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

2. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI AR PASLAUGOMS (BK 147¹ STRAIPSNIS) SAMPRATA IR SUDĖTIES ANALIZĖ

Kaip aptarta pirmame skyriuje, prekybos žmonėmis sampratos raida lėmė išnaudojimo formų diferenciaciją ir teisinį savarankiškumą. Tokia evoliucija sudarė prielaidas išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms įtvirtinti kaip savarankišką nusikalstamą veiką. Tokią teisėkūros kryptį nulėmė ne tik tarptautiniai įsipareigojimai, bet ir praktinis poreikis reaguoti į išnaudojimo formas, pasireiškiančias darbo migracijos kontekste.

2.1. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) samprata

Priverstinio darbo samprata formavosi tarptautinės teisės kontekste. Istoriskai priverstinumas pirmiausia buvo siejamas su fizine prievarta ar atvirais grasinimais, tačiau šiuolaikinėje teisėje jo samprata išplėsta ir apima netiesiogines spaudimo formas, antai ekonominę priklausomybę, socialinį pažeidžiamumą ar informacinę apgaulę. Tokia sampratos raida rodo perėjimą nuo siauro suvokimo apie fizinę prievartą iki platesnės asmens valios autonomijos apsaugos.

Analizuojant BK 147¹ straipsnyje numatyto išnaudojimo intensyvumą, tikslinga aptarti vergijos ir į vergiją panašių sąlygų sampratą tarptautinės teisės kontekste. Vergovė pagal 1926 m. rugsėjo 25 d. konvenciją dėl vergovės yra padėtis ar būklė asmens, su kuriuo elgiamasi iš dalies arba visiškai taip, kaip su nuosavybe⁶⁵. Tokia samprata pabrėžia ne vien fizinį suvaržymą, bet ir faktinę kontrolę, kuomet asmuo tampa valdymo objektu. Aiškinant EŽTK 4 straipsnį, draudžiantį vergiją ir priverstinį darbą, Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau –EŽTT) pabrėžia, kad būtent šios kategorijos turi būti vertintinos pagal faktinę situaciją ir kontrolės intensyvumą. Vergija laikoma kraštutine asmens laisvės apribojimo forma, kuomet asmens nepriklausomumas eliminuojamas iš esmės. Priverstinis darbas ar paslaugos konstatuojami tuomet, kuomet pats darbas ar paslaugos atliekami ne savanoriškai, o esant baimei ir grėsmei dėl neigiamų pasekmių. EŽTT jurisprudencijoje nuosekliai pabrėžiama, kad vertinant priverstinio darbo egzistavimą lemiamą reikšmę teikiama ne formaliai išreikštam sutikimui, o realiai galimybei atsisakyti darbo ar paslaugų be neigiamų pasekmių⁶⁶. Teismas akcentuoja faktinės kontrolės

⁶⁵ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 175.

⁶⁶*Siliadin v. France* [EŽTT], Nr. 73316/01, [2005-07-26]. ECLI:CE:ECHR:2005:0726JUD007331601; *ChowduryandOthers v. Greece* [EŽTT], Nr. 21884/15, [2017-03-10]. ECLI:CE:ECHR:2017:0330JUD002188415.

požymius – dokumentų atėmimą, judėjimo ribojimą, skolinių įsipareigojimų sukūrimą, socialinę izoliaciją, pasinaudojimą pažeidžiama padėtimi – kaip kriterijus, leidžiančius nustatyti ar asmens apsisprendimo laisvė buvo iš esmės paneigta. BK 147¹ straipsnyje kriminalizuojamas išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms savo esme atitinka priverstinio darbo šiuolaikinę sampratą. Tačiau esant stipriai, visapusei kontrolei, kuomet eliminuojami asmens socialiniai ryšiai, judėjimo laisvė, tokie požymiai gali priartinti prie vergijai būdingų požymių.

TDO konvencijos Nr. 29 2 straipsnio 1 dalyje pateikiamas priverstinio darbo apibrėžimas, antai priverstinis ar privalomasis darbas reiškia bet kokią darbą ar tarnybą, kurių buvo išreikalauta prievarta, grasinant nuobauda ir kurių asmuo nesutiko atlikti sava valia⁶⁷. Taip pat verta pažymėti, kad doktrinoje pabrėžiama, jog nusikalstamos veikos, nurodytos BK 147¹ straipsnyje, saugomas teisinis gėris yra žmogaus laisvė pasirinkti darbą ar jo atsisakyti. O sąvoka „darbas“ apima bet kokią užsiėmimą, darbą, verslą ir pan., kurį nukentėjusysis verčiamas dirbti prieš jo valią. Darbas, kurį nukentėjusysis verčiamas dirbti, gali būti bet kokio pobūdžio – tiek fizinis, tiek protinis; tai gali būti tiek nedraudžiamas dirbti darbas, tiek toks, kuris draudžiamas. Veikos kvalifikavimui reikšmės neturi, ar asmuo verčiamas dirbti legaliai, ar ne⁶⁸. Čia derėtų pabrėžti, kad priverstinio darbo kontekste lemiamą reikšmę turi ne pats darbo teisėtumas ar neteisėtumas, o pats priverstinumo, prievartos, priešingos žmogaus laisvei veikos pobūdžio elementas – vertimas asmenį dirbti prieš jo valią, naudojant psichologinį spaudimą, pasinaudojant priklausomybe ar pažeidžiama padėtimi. Todėl net ir teisėta veikla gali tapti nusikalstamo išnaudojimo objektu. BK 147¹ straipsnio kontekste priverstinis darbas gali pasireikšti tiek teisėtos, tiek neteisėtos veiklos forma. Nusikalstamą veiką lemia ne darbo teisėtumas, o priverstinio pobūdžio santykis tarp kaltininko ir nukentėjusiojo. „Paslaugų“ sąvoka aiškinama kaip apimanti bet kokią veiklą, kurią asmuo verčiamas atlikti kito naudai, nepriklausomai nuo to, ar tarp šalių egzistuoja formalūs darbo santykiai. Toks normos aiškinimas leidžia kvalifikuoti atvejus, kuomet asmuo verčiamas teikti įvairaus pobūdžio paslaugas, net ir tais atvejais, kai nėra susiklostę formalūs darbo santykiai.

Siekiant atskleisti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms turinį, būtina aptarti BK 147¹ straipsnio raidą.

⁶⁷ Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 dėl priverstinio ar privalomojo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.

⁶⁸ ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras, p. 170-171.

Nepriklausomos Lietuvos BK buvo priimtas 2000 m., įsigaliojęs 2003 m. gegužės 1 d. Pirminėje BK redakcijoje išnaudojimas priverstiniam darbui nebuvo išskirtas kaip savarankiška nusikalstama veika – ši prekybos žmonėmis forma buvo traktuojama tik kaip vienas iš prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis) apibrėžiančių požymių ir atskirai nereglamentuota. Pažymėtina, kad prekybos žmonėmis sudėtis apima tris pagrindinius elementus: veiką (pvz., verbavimą, gabenimą, perdavimą ar laikymą), poveikio priemones (pvz., apgaule, grasinimą, prievartą, piktnaudžiavimą pažeidžiamumu) ir išnaudojimo tikslą, įskaitanti išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms⁶⁹.

2005 m. įstatymų leidėjas išnaudojimą priverstiniam darbui įtvirtino BK 147¹ straipsnyje „Išnaudojimas priverstiniam darbui“ jau kaip savarankišką nusikalstamą veiką, taip pripažindamas, kad tokia veika gali egzistuoti ir nesant visų prekybos žmonėmis sudėties požymių. Antaišio straipsnio 1 dalyje buvo nurodyta, kad baudžiamas, kas panaudodamas fizinį smurtą ar grąsinimus arba kitaip atimdamas galimybę priešintis, arba pasinaudodamas žmogaus priklausomumu neteisėtai vertė jį dirbti tam tikrą darbą; 2 dalyje – baudžiamas, kas padarė šio straipsnio 1 dalyje numatytą veiką versdamas žmogų dirbti vergovės ar kitokiomis nežmoniškomis sąlygomis; 3 dalyje – už šiame straipsnyje numatytas veikas atsako ir juridinis asmuo. Taigi, tokiu būdu įstatymų leidėjas atsisakydamas priverstinio darbo suvokimo tik kaip vieno iš prekybos žmonėmis tikslų suteikė šiai veikai savarankišką statusą. Verta atkreipti dėmesį, kad BK 147¹ straipsnio atsiradimas daugiau sietinas ne su nacionalinės baudžiamosios politikos pokyčiais, bet su Lietuvos tarptautiniais įsipareigojimais, įskaitant 2002 m. liepos 19 d. Europos Sąjungos Tarybos pagrindų sprendimą dėl kovos su prekyba žmonėmis (2002/629/TVR), kuris Europos Sąjungos valstybėms narėms nustato pareigą savo nacionaliniuose įstatymuose nustatyti atsakomybę už asmenų išnaudojimą priverstiniam darbui. Taigi šis nusikaltimas yra tarptautinio pobūdžio (konvencinis)⁷⁰. Doktrinoje pažymima, kad būtent įgyvendinant minėtą 2002 m. Tarybos pagrindų sprendimą 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis, BK buvo papildytas 147¹ straipsniu reglamentuojančiu baudžiamąją atsakomybę už išnaudojimą priverstiniam darbui⁷¹. Autorės vertinimu, 2005 m. BK 147¹ straipsnio įtvirtinimas tiesiogiai atspindi

⁶⁹Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

⁷⁰ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 170-171.

⁷¹ŠVEDAS, Gintaras; PRAPIESTIS, Jonas; VOSYLIŪTĖ, Andželika ir kt. (2022). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies sistemiskumo iššūkiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. P. 142-143.

nacionalinės teisės derinimą su konvenciniais priverstinio darbo draudimo standartais, kurie įtvirtinti tarptautiniuose ir Europos Sąjungos teisės aktuose.

Tačiau normos raida tuonesibaigė – 2012 m., įgyvendinant Europos Parlamento ir Tarybos direktyvą 2011/36/ES⁷², buvo ne tik papildytas BK 147¹ straipsnis, bet ir pakeistas jo pavadinimas, įtraukiant priverstines paslaugas – „Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms“⁷³. Antai šio straipsnio 1 dalies dispozicija buvo iš esmės pakeista, nurodant, kad baudžiamas tas, kas panaudodamas fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę arba kitus šio kodekso 147 straipsnyje nurodytus būdus neteisėtai vertė žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, įskaitant elgetavimą; o 2 dalies dispozicija buvo tik praplėsta, įtraukiant vertimą teikti paslaugas.

2020 m. teisės reguliavimas prekybos žmonėmis ir išnaudojimo srityje buvo toliau tikslinamas, siekiant užtikrinti veiksmingą Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos ir kovos su ja bei aukų apsaugos nuostatų įgyvendinimą nacionalinėje teisėje. Vienas svarbių šios direktyvos aspektų yra juridinių asmenų atsakomybė už su prekyba žmonėmis ir išnaudojimu susijusias nusikalstamas veikas⁷⁴. Atsižvelgiant į tai, nacionalinėje teisėje buvo akcentuojama juridinių asmenų baudžiamosios atsakomybės reikšmė pagal BK 20 straipsnį tais atvejais, kai išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms organizuojamas pasitelkiant įmones ar kitas organizacines struktūras. Tokia teisėkūros kryptis atitinka ir Europos Tarybos konvencijos dėl kovos su prekyba žmonėmis bei GRETA rekomendacijų nuostatas, kurios pabrėžia būtinybę užtikrinti veiksmingą atsakomybę ne tik fiziniams, bet ir juridiniams asmenims⁷⁵.

2025 m. teisėkūros ir teisės taikymo praktikoje taip pat buvo siekiama tikslinti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms identifikavimo kriterijus. Atsižvelgiant į Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2011/36/ES nuostatas, Europos Tarybos konvenciją dėl kovos su prekyba žmonėmis bei GRETA rekomendacijas, ypatingas dėmesys buvo skiriamas nukentėjusiojo pažeidžiamos padėties vertinimui ir faktinės kontrolės nustatymui. Tai ypač svarbu tais atvejais, kai priverstinis darbas ar paslaugos

⁷²Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

⁷³Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147, 147¹, 157, 303 straipsnių ir priedo pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 147² straipsniu įstatymas. 2012 m. birželio 30 d. Nr. XI-2198. *Valstybės žinios*, 2012, 82-4276.

⁷⁴ Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

⁷⁵GRETA (2019). *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Lithuania*. Strasbourg: Council of Europe, p. 50.

nėra grindžiami tiesioginiu fiziniu smurtu, tačiau pasireiškia pasinaudojimu ekonominiu, socialiniu ar teisiniu nukentėjusiojo pažeidžiamumu.

Darbo migracijos plėtra, ekonominis asmenų pažeidžiamumas ir priklausomumas nuo darbdavio sudarė prielaidas išnaudojimo formoms, kurios ne visais atvejais atitiko prekybos žmonėmis sampratą. Tai akivaizdžiai pažeisdavo asmens laisvę pasirinkti darbą ar jo atsisakyti. Apibendrinant konstatuotina, kad BK 147¹ straipsnio įtvirtinimas buvo sistemiškas nacionalinės baudžiamosios teisės atsakas į priverstinio darbo ir paslaugų reiškinių, siekiant užtikrinti veiksmingesnę asmens laisvės pasirinkti darbą ar jo atsisakyti apsaugą.

Pereinant prie nuo 2025 m. galiojančios normos turinio atskleidimo, būtina pažymėti, kad esminis BK 147¹ požymis yra priverstinumas, pasireiškiantis asmens valios palenkimu ar realios galimybės laisvai apsispręsti eliminavimu. LAT yra pažymėjęs, jog vertinant išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejus būtina nustatyti konkretų poveikį nukentėjusiojo asmens laisvei, t. y., ar jo valia buvo palenkta naudojant smurtą, grasinimus, ar buvo pasinaudota priklausomumu, pažeidžiamumu, taip pat ar buvo realiai ribojama galimybė išvengti išnaudojimo⁷⁶.

BK 147¹ straipsnyje įtvirtintos veikos esmė – asmens vertimas dirbti ar teikti paslaugas naudojant dispozicijoje nurodytus prievartos būdus, dėl kurių ir paneigiama jo reali galimybė laisvai apsispręsti. Vertimas šios normos kontekste reiškia aktyvų kaltininko poveikį asmeniui, siekiant palenkti jo valią atlikti tam tikrą darbą ir ar teikti paslaugas prieš jo tikrąją valią arba pasinaudojant jo pažeidžiamumu. Doktrinoje pabrėžiama, kad vertimas suponuoja aktyvų kaltininko elgesį, kuriuo daromas poveikis asmens valiai; vien sudėtingos ar nepalankios darbo sąlygos savaime nesudaro šios nusikalstamos veikos sudėties⁷⁷. Priverstinumas pasireiškia ne tik fiziniu smurtu ar tiesioginiais grasinimais, o ir įvairiomis priklausomumo formomis: ekonominiu, socialiniu arba psichologiniu spaudimu, kuris eliminuoja realią asmens galimybę apsispręsti.

BK 147¹ straipsnis metodiškai papildo BK 147 straipsnį, reglamentuojantį prekybą žmonėmis. Ir nors prekybos žmonėmis sudėtyje dažnai nustatomas priverstinio darbo elementas, tačiau išnaudojimas priverstiniam darbui gali egzistuoti ir nesant visų prekybos žmonėmis požymių. Taigi ši norma funkcionuoja kaip savarankiškas žmogaus

⁷⁶Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.

⁷⁷ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras, p. 172.

laisvės apsaugos mechanizmas, kuris užpildo baudžiamosios teisės spragą tarp prekybos žmonėmis ir kitų asmens laisvę pažeidžiančių veikų.

Įvertinus priverstinio darbo kriminalizavimo motyvus ir priežastis bei BK 147¹ straipsnio raidą, tikslinga pereiti prie nusikalstamos veikos sudėties analizės.

2.2. Objektvieji požymiai

Siekiant atskleisti BK 147¹straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos sudėtį, būtina išanalizuoti objektyviuosius šios nusikalstamos veikos požymius. Nusikalstamos veikos sudėties požymiai, atsižvelgiant į tai, ar jie apibūdina nusikalstamos veikos išorinę, ar vidinę pusę, gali būti klasifikuojami į objektyviuosius ir subjektyviuosius požymius. Objektvieji nusikalstamos veikos sudėties požymiai apibūdina nusikalstamos veikos objektą bei objektyviąją pusę ir sudaro objektyviąją nusikalstamos veikos sudėtį⁷⁸.

2.2.1. Objektas

Nusikalstamos veikos objektas baudžiamojoje teisėje suprantamas kaip baudžiamojo įstatymo saugomas teisinis gėris, į kurį kėsinamasi darant nusikalstamą veiką ir kuriam padaroma žala arba sukeliamą reali jos padarymo grėsmė⁷⁹. Kitaip tariant, objektas leidžia nustatyti, kokias vertybes valstybė laiko saugotinomis baudžiamosios teisės priemonėmis. Doktrinoje nusikalstamos veikos objektai tradiciškai skirstomi į bendrąjį, rūšinį ir tiesioginį. Bendrasis objektas apima visą baudžiamojo įstatymo saugomų visuomeninių santykių visumą. Rūšinis objektas – tai tam tikra vienos rūšies vertybių grupė, kurią saugo atskiras BK skyrius. Tiesioginis objektas – konkretus teisinis gėris, į kurį kėsinamasi padarant tam tikrą nusikalstamą veiką⁸⁰.

Nusikalstamos veikos objekto nustatymas baudžiamojoje teisėje nėra vien formali teorinė konstrukcija. Ji turi esminę reikšmę tiek nusikalstamos veikos kvalifikavimui, tiek normų atribojimui bei konkurencijos sprendimui. Būtent tokia objekto analizė leidžia nustatyti, kokia vertybė pažeidžiama konkrečiu atveju, o ir atskirti baudžiamosios teisės saugomą teisinį gėrį nuo kitų teisės šakų saugomų interesų. Objekto identifikavimas taip

⁷⁸ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2022). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 176.

⁷⁹ ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2022). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 177.

⁸⁰ DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė; MARCIJONAS, Antanas; MONKEVIČIUS, Eduardas ir kt. (2004). *Lietuvos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia, p. 465–466.

pat leidžia sistemiškai įvertinti normų tarpusavio santykį, ar jos saugo tą pačią vertybę, ar skirtingas jos išraiškas. Taip pat ar viena norma detalizuoja kitos normos saugomą gėrį.

BK 147¹ straipsnis įtvirtintas BK XX skyriuje „Nusikaltimai žmogaus laisvei“, todėl šios nusikalstamos veikos rūšinis objektas yra žmogaus laisvė kaip savarankiška ir konstituciškai saugoma vertybė (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 ir 48 straipsniai)⁸¹. Tačiau BK 147¹ straipsniu saugoma laisvė negali būti suprantama siaurai, tik kaip fizinio judėjimo ar formalaus pasirinkimo galimybė. Sistemiškai vertinant BK 147¹ straipsnio turinį matyti, kad ši norma kartu saugo ir žmogaus orumą. Verčiant asmenį dirbti ar teikti paslaugas, jis paverčiamas priemone kitų tikslams pasiekti. Taip apribojama jo galimybė veikti kaip savarankiškam ir nepriklausomam teisės subjektui. Tokiu būdu pažeidžiama ne tik išorinė žmogaus veiksmų laisvė, bet ir vidinis asmens valios nepriklausomumas.

Analizuojant BK 147¹ straipsnio dispoziciją, matyti, kad tiesioginis šios nusikalstamos veikos objektas yra žmogaus laisvė laisvai apsispręsti dėl darbo ar paslaugų teikimo, t. y. asmens valios nepriklausomumas darbo ar paslaugų santykių srityje. LAT praktikoje akcentuojama, kad BK 147¹ straipsniu ginama vertybė – asmens laisvė pasirinkti veiklą (dirbti darbą ar teikti paslaugas) nepriklausomai nuo kitų valios⁸². Atkreiptinas dėmesys, kad BK 147¹ straipsniu ginamas teisinis gėris negali būti tapatinamas su darbo santykių teisėtumu. Juk ne kiekvienas darbo teisės normų pažeidimas ar darbuotojo teisių suvaržymas reiškia baudžiamojo įstatymo saugomo objekto pažeidimą. Baudžiamoji atsakomybė pagal BK 147¹ atsiranda tik tuomet, kai daromas poveikis asmens laisvai disponuoti savo darbo jėga. Kuomet paneigiama asmens faktinė galimybė savarankiškai apsispręsti dėl darbo ar paslaugų teikimo.

BK 147¹ straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos objekto nustatymas yra reikšmingas ne tik apibrėžiant šios nusikalstamos veikos turinį, bet ir atribojant ją nuo prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), taip pat nuo darbo teisės normų pažeidimo. Šitame kontekste svarbu pabrėžti, kad baudžiamoji teisė saugo ne bet kokią darbo santykių pažeidimą, o tik tokį elgesį, kuris kėsina į fundamentalią asmens laisvę pasirinkti veiklą (dirbti darbą ar teikti paslaugas).

EŽTT, aiškindamas EŽTK 4 straipsnį, draudžiantį vergiją ir priverstinį darbą, yra pabrėžęs žmogaus laisvės ir orumo tarpusavio ryšį. Byloje *Chowduryir* kiti prieš

⁸¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.

⁸² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.

Graikija⁸³ teismas konstatavo, kad priverstinis darbas pasireiškia ne tik fiziniu suvaržymu, bet ir situacijomis, kuomet dėl pažeidžiamumo ar priklausomumo asmuo neturi realios galimybės atsisakyti darbo. Panašiai ir byloje Rantsevprieš Kiprą ir Rusiją⁸⁴ pažymėta, kad valstybės privalo užtikrinti veiksmingą apsaugą nuo išnaudojimo formų, paneigiančių asmens laisvę ir orumą.

Apibendrinant darytina išvada, kad BK 147¹ saugomas teisinis gėris yra asmens laisvė pasirinkti veiklą (dirbti darbą ar teikti paslaugas) nepriklausomai nuo kitų valios. Šios vertybės apsauga lemia tai, kad baudžiamoji atsakomybė kyla tik tais atvejais, kuomet akivaizdžiai paneigiama asmens galimybė savarankiškai apsispręsti dėl darbo ar paslaugų teikimo.

Nustatius saugomą objektą, toliau tikslinga analizuoti, kokiais objektyviais požymiais pasireiškia šio teisinio gėrio pažeidimas.

2.2.2. Objektyvioji pusė

Objektyvioji nusikalstamos veikos pusė apibūdina išorinę veikos išraišką – pavojingą elgesį, jo atlikimo būdą, pasekmes bei priežastinį ryšį tarp veikos ir kilusių padarinių.

Analizuojant BK 147¹ straipsnio dispoziciją, matyti, kad nusikalstama veika pasireiškia neteisėtu žmogaus vertimu dirbti tam tikrą darbą ar teikti paslaugas (įskaitant elgetavimą), panaudojant fizinį smurtą, grasinimus, apgaulę ar kitus BK 147 straipsnyje išvardintus būdus. Tokia dispozicijos sandara rodo, kad BK 147¹ straipsnis pasižymi pasiunčiamosios (nukreipiančiosios) dispozicijos požymiais, nes ne valios palenkimo būdų turinys detalizuojamas per BK 147 straipsnyje įtvirtintas priemones⁸⁵. Todėl šios normos aiškinimas neatsiejamas nuo nuoseklaus ryšio su BK 147 straipsniu. Aiškinant šią normą būtinas nuoseklus jos ryšio su BK 147 straipsniu vertinimas. BK 147 straipsnyje išvardintos poveikio priemonės konkretizuoja nagrinėjamos nusikalstamos veikos objektyviąją pusę.

LAT praktikoje nurodoma, kad objektyvieji išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms požymiai pasireiškia: 1) neteisėtu vertimu žmogų dirbti tam tikrą darbą ar teikti tam tikras paslaugas, įskaitant elgetavimą; 2) fizinio smurto, grasinimų, apgaulės ar

⁸³ *Choudhury and Others v. Greece* [EŽTT], Nr. 21884/15, [2017-03-30]. ECLI:CE:ECHR:2017:0330JUD002188415.

⁸⁴ *Rantsev v. Cyprus and Russia* [EŽTT], Nr. 25965/04, [2010-01-07]. ECLI:CE:ECHR:2010:0107JUD002596504.

⁸⁵ ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2022). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 111.

kitų BK 147 straipsnyje nurodytų būdų panaudojimu⁸⁶. Abiejų šių požymių buvimas yra būtinas siekiant konstatuoti BK 147¹ straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką.

Kalbant apie pirmąjį požymį, pažymėtina, kad LAT yra išaiškinęs, jogesminis vertimo požymis – piktavališkas poveikis nukentėjusiajam, leidžiantis palenkti jo valią ir įgyti jo laisvę varžančią kontrolę. Asmens laisvės suvaržymas gali pasireikšti ne tik visišku, bet ir daliniu galimybės judėti ar pasirinkti elgesio variantą apribojimu. Visiškas laisvės suvaržymas labiau būdingas vergijos ar fizinės nelaisvės atvejams, tačiau priverstinio darbo bylose reikšminga ir netiesioginė „latentinė“ kontrolė. Tokia kontrolė gali būti įgyjama apgaule, pasinaudojant nukentėjusiojo pažeidžiamumu ar priklausomumu, o vėliau palaikoma grasinimais ar fiziniu smurtu. Taip kaltininkas įgyja kontrolę nukentėjusiojo atžvilgiu, kuri gali pasireikšti skirtingomis formomis. Teismų praktikoje išskiriamos tiesioginės ir netiesioginės kontrolės formos. Tiesioginė kontrolė paprastai siejama su fiziniu laisvės ribojimu: užrakinimu, judėjimo ribojimu, dokumentų atėmimu, nuolatine fizine kontrole ar panašiomis prievartos priemonėmis. Netiesioginės kontrolės atveju pirmiausia pažeidžiama asmens valios laisvė⁸⁷. Taip pat netiesioginė kontrolė grindžiama psichologiniu spaudimu, ekonomine priklausomybe, skoliniu įsipareigojimu ar pasinaudojimu pažeidžiamumu, kuomet asmuo faktiškai gali judėti ar pasirinkti, tačiau realybėje neturi akivaizdaus pasirinkimo atsisakyti veiklos. Būtent tokiais atvejais priverstinio darbo ar paslaugų esmė ir slypi ne fiziniame suvaržyme, o valios palenkime ir galimybės savarankiškai apsispręsti eliminavime. Pažymėtina, kad tiesioginės ir netiesioginės kontrolės formos apibūdina faktinę išnaudojimo sandarą praktikoje, o BK 147¹ straipsnyje nurodyti poveikio būdai apibrėžia teises priemones, kuriomis tokia kontrolė gali būti įgyvendinama. LAT yra pabrėžęs, kad žmogaus laisvės ribojimas priverstinio darbo (kaip ir prekybos žmonėmis) bylose siejamas su tam tikru piktavališku poveikiu nukentėjusiajam, leidžiančiam palenkti šio asmens valią, kontroliuoti ir įtraukti jį į išnaudojimą⁸⁸.

Kalbant apie antrąjį požymį, pažymėtina, kad svarbus ir nukentėjusiojo sutikimo klausimas. LAT yra pažymėjęs, kad asmens sutikimas dirbti pats savaime nepaneigia veikos priešingumo žmogaus laisvei, jeigu toks sutikimas buvo nulemtas grasinimų, prievartos, apgaulės ar pasinaudojimo pažeidžiamumu, priklausomumu⁸⁹. Net ir tuo

⁸⁶Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) ir naudojimosi asmens priverstinio darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis) apžvalga, AB-61-1.

⁸⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.

⁸⁸Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) ir naudojimosi asmens priverstinio darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis) apžvalga, AB-61-1.

⁸⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.

atveju, kuomet formaliai egzistuoja tam tikras „susitarimas“, tačiau asmens pasirinkimo laisvė yra faktiškai suvaržyta, toks sutikimas negali būti laikomas laisvu ir savanorišku. Priverstinio darbo ar paslaugų bylose lemiamą reikšmę turi ne tik išorinis – objektyvus sutikimo faktas, bet reali galimybė atsisakyti tokio darbo ar paslaugų teikimo, be neigiamų pasekmių. Todėl vertinant BK 147¹ sudėtį, svarbu nustatyti ne tik tai, ar asmuo faktiškai dirbo ar teikė paslaugas, bet ir tai, ar jis turėjo realią, o ne teorinę galimybę pasitraukti iš išnaudojimo padėties. LATyra nurodęs, kad nustatant, ar asmuo buvo neteisėtai verčiamas dirbti (teikti paslaugas), būtina įvertinti ir tai, ar jis turėjo galimybę laisvai, savo nuožiūra palikti darbdavį, ar toks jo pasirinkimas buvo suvaržytas panaudojant fizinį, psichinį smurtą ar kitokią prievartą⁹⁰.

Vertinant BK 147¹ straipsnio sandarą, svarbu nustatyti šios nusikalstamos veikos sudėties tipą. Baudžiamojoje teisėje išskiriamos formaliosios ir materialiosios nusikalstamos veikos sudėtys. Materialiojoje sudėtyje būtina nustatyti ne tik veiką, bet ir konkrečius padarinius bei priežastinį ryšį tarp jų, tuo tarpu formaliojoje sudėtyje nusikalstama veika laikoma baigta nuo pačios draudžiamos veikos atlikimo momento, nepriklausomai nuo padarinių atsiradimo⁹¹.

Analizuojant BK 147¹ straipsnio dispoziciją, darytina išvada, kad ši nusikalstama veika pagal savo konstrukciją priskirtina formaliajai sudėčiai. Nusikaltimas laikomas baigtu nuo momento, kuomet asmuo, panaudojant įstatyme išvardintus poveikio būdus, faktiškai verčiamas dirbti ar teikti paslaugas (įskaitant elgetavimą) prieš savo valią. Papildomų materialių padarinių, pavyzdžiui, žalos sveikatai ar turtinių nuostolių nustatymas šios sudėties baigtinumui nėra būtinas. Tai reiškia, kad baudžiamajai atsakomybei kilti pakanka paties neteisėto vertimo dirbti ar teikti paslaugas fakto, bet būtina nustatyti, kad nukentėjusiojo valia buvo faktiškai palenkta, panaudojant pirmiau nurodytas poveikio priemones. Todėl praktikoje itin svarbu įvertinti ne vien formalią veikos išraišką, bet ir faktinį nukentėjusiojo galimybių apsispręsti ribojimą.

BK 147¹ straipsnyje įtvirtinti poveikio būdai nėra savarankiški šios normos elementai, o sistemiškai siejami su BK 147 straipsnyje nurodytomis priemonėmis. Tokia sandara rodo įstatymų leidėjo siekį užtikrinti vienodą priverstinio darbo ir prekybos žmonėmis sudėties aiškinimą poveikio priemonių aspektu. Poveikio būdai gali būti tiek fizinio, tiek psichologinio pobūdžio. Fizinis smurtas ar grasinimai paprastai suponuoja tiesioginį spaudimą nukentėjusiajam asmeniui. Tuo tarpu apgaulė, pasinaudojimas

⁹⁰Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.

⁹¹DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė; MARCIJONAS, Antanas; MONKEVIČIUS, Eduardas ir kt. (2004). *Lietuvos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia, p 465-466.

pažeidžiamumu ar priklausomumu sudaro prielaidas netiesioginiam valios palenkimui. Ypač reikšmingas yra pasinaudojimas pažeidžiama padėtimi, kai asmens socialinė, ekonominė ar teisinė situacija objektyviai riboja jo galimybes laisvai pasirinkti. Šių būdų vertinimas turėtų būti atliekamas kompleksiskai, atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes. Toliau tikslinga detaliau aptarti BK 147 straipsnyje numatytus poveikio būdus, kurie metodiškai taikytini ir BK 147¹ straipsnio kontekste.

Fizinio smurto panaudojimas BK 147¹ straipsnio kontekste suprantamas kaip tyčinis ir neteisėtas poveikis nukentėjusiojo ar kito asmens kūno neliečiamumui, kuriuo siekiama palaužti jo valią ir priversti dirbti ar teikti paslaugas. Toks poveikis gali pasireikšti įvairiomis formomis – smūgių sudavimu, mušimu, skausmo sukėlimu, kankinimu, nukentėjusiojo surišimu, uždarymu patalpoje, priverstiniu laikymu ar kitais fizinę laisvę ribojančiais veiksmais. Prie fizinio smurto taip pat priskirtinas prievartinis psichotropinių ar narkotinių medžiagų sugirdymas ar suleidimas bei kiti veiksmai, kuriais tiesiogiai veikiamas asmens kūnas. Fizinis smurtas gali būti naudojamas tiek prieš nukentėjusįjį, tiek prieš jam artimus asmenis, jei tokiu būdu siekiama paveikti jo apsisprendimą. Svarbiausia, kad fizinis poveikis funkcionuotų kaip valios palenkimo priemonė. Tais atvejais, kai smurto intensyvumas peržengia BK 147¹ straipsnio ribas ir sukelia sunkų sveikatos sutrikdymą ar gyvybės atėmimą, veikia kvalifikuotina pagal nusikaltimų sutapties taisyklės kartu su atitinkamomis nusikalstamomis veikomis sveikatai ar gyvybei⁹².

Grasinimukomentuojamo straipsnio grasinimo prasme laikytinas psichinis smurtas, kurio panaudojimo tikslas yra siekis nuslopinti nukentėjusiojo priešinimąsi ar ketinimą priešintis. Skirtingai nei fizinis smurtas, grasinimas tiesiogiai nepaveikia asmens kūno neliečiamumo, tačiau veikia jo psichiką, sukeldamas baimę dėl galimų neigiamų pasekmių. Esminė šio būdo ypatybė yra ta, kad nukentėjusysis turi suvokti kaip realų pavojų, kuris bus panaudotas, jeigu šis priešinsis.⁹³ Vertinant grasinimo akivaizdumą (kaip būdo buvimą), reikšminga ne tiek objektyvi grėsmės įgyvendinimo tikimybė, kiek tai, ar nukentėjusysis pagrįstai suvokė grasinimą kaip realų, galintį būti įgyvendintu nepaklusnumo atveju. Todėl pats grasinimo pobūdis vertinamas iš nukentėjusiojo perspektyvos, atsižvelgiant į konkrečios situacijos aplinkybes, bei padėtį ir santykį su kaltininku. Grasinimas gali būti išreiškiamas įvairiomis formomis – žodžiu, gestais,

⁹²ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 172.

⁹³ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 173.

demonstruojant fizinę jėgą ar ginklą, siunčiant žinutes, taip pat užsimenant apie galimą žalą nukentėjusiajam, jo artimiesiems asmenims. Tačiau pačios baudžiamosios atsakomybės aspektu lemiamą yra ne pati forma, o funkcija, t. y., ar toks poveikis realiai apribojo asmens galimybę laisvai apsispręsti ir pasitraukti iš darbo ar paslaugų teikimo veiklos. Praktikoje grasinimai dažnai pasireiškia ne atskirai, o kartu su kitais kontrolės mechanizmais, antai ekonomine priklausomybe, skolinių įsipareigojimų kūrimu, pasinaudojimu pažeidžiama padėtimi. Tokiais atvejais jų poveikis vertintinas kompleksiskai, analizuojant visą aplinkybių visetą ir nustatant, ar susiklosčiusi situacija eliminavo realią nukentėjusiojo galimybę atsisakyti veikties neigiamų pasekmių. LAT praktika patvirtina tokią poziciją, antai nurodoma, kad žmogaus laisvės suvaržymas gali pasireikšti ne tik visiškai, bet ir daliniu galimybės judėti ar rinktis savo elgesio variantą apribojimu⁹⁴.

Apgaulė kaip vertimo dirbti ar teikti paslaugas būdas suprantama kaip tyčinis asmens suklaidinimas, kuriuo siekiama paveikti jo apsisprendimą ir paskatinti veikti kaltininko interesais. Toks suklaidinimas gali pasireikšti tiek netikrų faktų pateikimu, tiek reikšmingų aplinkybių nutylėjimu, jei dėl to nukentėjusysis susiformuoja klaidingą situacijos suvokimą ir sutinka dirbti ar teikti paslaugas prieš savo interesus. Apgaulė gali būti susijusi su paties darbo pobūdžiu, jo teisėtumu ar realumu, taip pat su darbo sąlygomis, atlyginimu, apgyvendinimu, darbo trukme ar kitomis esminėmis aplinkybėmis. Reikšminga yra tai, ar pats klaidinimas buvo toks, kad nulėmė nukentėjusiojo apsisprendimą pasirinkti atitinkamą veikimo būdą. Vertinamo būdo specifiška yra ta, kad išnaudojimas gali būti išoriškai pridengtas tariamu šalių susitarimu. Tačiau pats formalus sutikimas savaime nepaneigia apgaulės fakto, jeigu nustatoma, kad asmens valia buvo suformuota klaidingų duomenų pagrindu. Tokiais atvejais darbo ar paslaugų atlikimas negali būti laikomas savanorišku, nes nukentėjusysis veikė neturėdamas akivaizdžios ir objektyvios informacijos apie tikrąją situaciją. Toks aiškinimas sietinas ir su EŽTT praktika, aiškinant EŽTK4 straipsnį. Kadangi EŽTK 4 straipsniu draudžiama vergija, priverstinis darbas ir prekyba žmonėmis, šio straipsnio aiškinimas EŽTT praktikoje yra reikšmingas aiškinant ir nacionalinės baudžiamosios teisės normas, kriminalizuojančias išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms. Teismas yra pabrėžęs, kad vertinant priverstinio darbo buvimą lemiamą reikšmę turi ne formali asmens išreikšta valia, o tai, ar jis turėjo realią ir priimtina galimybę atsisakyti

⁹⁴Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.

darbo be neigiamų pasekmių. Byloje *Chowduryir* kiti prieš Graikiją⁹⁵ konstatuota, jog net ir iš anksto duotas sutikimas dirbti nepaneigia priverstinio darbo, jeigu darbdavys piktnaudžiauja darbuotojų pažeidžiamumu ar sukuria aplinkybę, kurioje reali alternatyva pasitraukti neegzistuoja. Analogišką poziciją EŽTT pakartojo byloje *Zoletic* ir kiti prieš Azerbaidžaną⁹⁶, akcentuodamas, kad piktnaudžiavimas padėtimi ir kontrolės būdų taikymas paneigia darbo savanoriškumą. Todėl ir BK 147¹ straipsnio kontekste apgaulė negali būti vertinama vien kaip faktinis neteisingų duomenų pateikimas, ji tampa baudžiamąją atsakomybę lemiančiu požymiu tuomet, kai klaidinimas eliminuoja asmens galimybę laisvai apsispręsti. Apgaulė šiuo požiūriu laikytina ne tik informaciniu klaidinimu, bet ir struktūrine valios kontrolės forma.

Nors BK 147¹ straipsnyje „kitoks galimybės priešintis atėmimas“ nėra tiesiogiai įvardintas, tačiau ši poveikio forma taikytina ir išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejais, nes BK 147¹ dispozicija sistemiškai nukreipia į BK 147 straipsnyje nurodytus būdus. Vertinant „kitokio galimybės priešintis atėmimo“ turinį, svarbu pažymėti, kad asmens laisvė baudžiamosios teisės prasme apima ne tik fizinę judėjimo laisvę, bet ir valios laisvę, t. y. galimybę savarankiškai apsispręsti ir pasirinkti elgesio variantą. LAT praktikoje pabrėžiama, kad pakanka nustatyti nukentėjusiojo kontrolės faktą, net jei jo fizinė laisvė nėra visiškai apribota⁹⁷. Tokia konstrukcija reiškia, kad visi BK 147 straipsnyje įtvirtinti valios palenkimo mechanizmai taikomi ir BK 147¹ straipsniui. Kitoks galimybės priešintis atėmimas apima tokius būdus, kuomet nukentėjusiojo pasipriešinimas neutralizuojamas ne fiziniu smurtu ar grasinimais, bet kitais aktyviais veiksmais, kurie iš esmės eliminuoja galimybę atsisakyti veiklos. Toks požymis leidžia apimti aplinkybes, kuomet asmens laisvė suvaržoma ne bauginimu, bet realiu galimybių apribojimu. Toks kontrolės būdas gali pasireikšti fizinės laisvės ribojimu, dokumentų atėmimu, izoliacija nuo informacijos ar kitais veiksmais, dėl kurių nukentėjusysis netenka galimybės priešintis. Vertinant šį požymį esminė yra ne konkretaus veiksmo forma, bet pats poveikis, ar buvo suvaržyta reali galimybė priešintis ar laisvai apsispręsti.

Pasinaudojimas nukentėjusiojo priklausomumu BK 147¹ straipsnio kontekste reiškia būdą, kuomet kaltininkas suvokia tarp jo ir nukentėjusiojo esantį nelygiateisį santykį ir

⁹⁵*ChowduryandOthers* v. *Greece*[EŽTT], Nr. 21884/15, [2017-03-30]. ECLI:CE:ECHR:2017:0330JUD002188415.

⁹⁶*ZoleticandOthers* v. *Azerbaijan*[EŽTT], Nr. 20116/12, [2021-10-07]. ECLI:CE:ECHR:2021:1007JUD002011612.

⁹⁷Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) ir naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis) apžvalga, AB-61-1.

sąmoningai jį išnaudoja siekdamas palenkti pastarojo valią. Priklausomumas gali kilti iš giminystės, santuokos, darbo ar tarnybos santykių, materialinės paramos ar kitų faktinių aplinkybių, kurios lemia vienos šalies galios pranašumą. Tačiau pats priklausomumo santykio egzistavimas savaime nesuponuoja baudžiamosios atsakomybės. Nusikalstamas tampa ne pats priklausomumas, o jo instrumentalizavimas, t. y. būdas, kai kaltininkas tikslingai naudojasi nukentėjusiojo padėtimi, siekdamas eliminuoti jo galimybę atsisakyti darbo ar paslaugų teikimo. Tokiu atveju priklausomumas ir virsta valios palenkimo priemone. Vertinant šį požymį, būtina nustatyti ne tik objektyvų priklausomumo faktą, bet ir tai, kokio intensyvumo jis buvo. Ar nukentėjusysis visiškai, ar iš dalies neteko realios galimybės pasipriešinti neteisėtam elgesiui. Svarbu, analizuojant konkrečių bylų aplinkybes, nustatyti santykio pobūdį ir kaltininko veiksmų kryptingumą. Tokio poveikio būdo esmė – egzistuojančio nelygiateisio santykio panaudojimas kaip faktinės kontrolės priemonės, kuomet priklausomumas tampa valios formavimąsi lemiančiu veiksnium. Taip asmens apsisprendimo laisvė yra reikšmingai apribojama ir sudaromos sąlygos išnaudojimui.

Pasinaudojimas nukentėjusiojo pažeidžiama padėtimi BK 147¹ straipsnio kontekste reiškia būdą, kuomet kaltininkas išnaudoja objektyviai susiklosčiusią asmens padėtį, dėl kurios šis neturi realios ir priimtinos alternatyvos atsisakyti darbo ar paslaugų teikimo. Skirtingai, nei priklausomumo atveju, čia nebūtinai iš anksto susiformavęs nelygiateisus santykis tarp šalių. Šio būdo nustatymui pakanka, kad nukentėjusysis dėl socialinių, ekonominių, fizinių ar psichologinių aplinkybių būtų silpnoje padėtyje. Pažeidžiamumą gali lemti įvairūs veiksniai: sunki materialinė padėtis, dideli įsipareigojimai, socialinė atskirtis, užsienietis be teisinio statuso, kalbos nemokėjimas, liga, negalia, psichikos sutrikimai ar kitos aplinkybės, ribojančios gebėjimą savarankiškai ginti savo interesus. Atkreiptinas dėmesys, kad pats pažeidžiamos padėties egzistavimas savaime nesuponuoja baudžiamosios atsakomybės. Esminė aplinkybė tai kaltininko suvokimas apie tokią padėtį ir sąmoningas pasinaudojimas tokia padėtimi siekiant palenkti nukentėjusiojo valią. Kitaip tariant, nusikalstamas yra ne pats pažeidžiamumas, bet jo pavertimas priemone išnaudojimo tikslui pasiekti. Vertinant šį požymį būtina nustatyti, ar susiklosčiusi situacija eliminavo realią ir asmeniui priimtą galimybę atsisakyti darbo ar paslaugų teikimo be neigiamų pasekmių. Toks kriterijus dera ir su EŽTT praktika, kurioje pabrėžiama, kad priverstinis darbas konstatuojamas tuomet, kuomet asmuo faktiškai

neturi realios pasirinkimo laisvės atsisakyti darbo ar paslaugų, o darbdavys piktnaudžiauja jo silpna padėtimi⁹⁸.

Taigi, pasinaudojimas pažeidžiama padėtimi BK 147¹ straipsnio prasme laikytinas struktūrine valios ribojimo forma, kuomet dėl išorinių aplinkybių silpna asmens padėtis tampa kontrolės mechanizmu ir paneigia jo apsisprendimo laisvę.

BK 147¹ straipsnio taikymo kontekste pinigų ar kitokios naudos suteikimas asmeniui, faktiškai kontroliuojančiam nukentėjusįjį, laikytinas specifine valios palenkimo forma, kuri priešingai nei kiti poveikio būdai, gali būti nukreipta ne tiesiogiai į nukentėjusįjį, bet į trečiąjį asmenį. Tokiu būdu sukurama ar palaikoma išnaudojimo situacija per asmenį, turintį faktinę kontrolę nukentėjusiojo atžvilgiu, pavyzdžiui, šeimos narį, globėją, darbdavį ar kitą asmenį, nuo kurio jis priklauso. Tokiu būdu sukurama ir palaikoma išnaudojimo veika per asmenį, kuris turi faktinę kontrolę nukentėjusiojo atžvilgiu. LAT nutartyse pabrėžiama, kad asmens laisvė apima ne tik fizinę, bet ir valios laisvę, o jos suvaržymui pakanka nustatyti kontrolės faktą, net jeigu fizinė laisvė nėra visiškai apribota⁹⁹.

Apibendrinant darytina išvada, kad BK 147¹ straipsnyje kriminalizuojamas ne pats darbo ar paslaugų atlikimo faktas, o toks jų atlikimas, kuris pasiekiamas panaudojant asmens valią palaužiančias priemones. Šios priemonės apima tiek tiesiogines fizines ar psichines prievartos formas, tiek sistemingas kontrolės stadijas, antai priklausomumo ar pažeidžiamos padėties išnaudojimą, taip pat netiesioginį valios eliminavimą per trečiuosius asmenis. Visų šių būdų bendra esmė – pasirinkimo laisvės eliminavimas nukentėjusiajam.

Vertinant objektyvius požymius esminė aplinkybė yra ne formalus sutikimo egzistavimas, bet ar buvo paneigta asmens galimybė laisvai apsispręsti. Todėl BK 147¹ straipsnio sudėtis nors ir formali savo konstrukcija, reikalauja nustatyti realų valios autonomijos suvaržymą.

Be pagrindinės sudėties, BK 147¹ straipsnio 2 dalyje įtvirtinta kvalifikuota nusikalstamos veikos sudėtis, kuri siejama su išnaudojimu vergijos ar kitokiomis nežmoniškomis sąlygomis. Doktrinoje pažymima, kad nežmoniškos sąlygos suprantamos kaip tokios darbo ar gyvenimo aplinkybės, kurios pažeidžia asmens orumą, neužtikrina

⁹⁸*Chowdury and Others v. Greece*[EŽTT], Nr. 21884/15, [2017-03-30]. ECLI:CE:ECHR:2017:0330JUD002188415, *Zoletic and Others v. Azerbaijan*[EŽTT], Nr. 20116/12, [2021-10-07]. ECLI:CE:ECHR:2021:1007JUD002011612.

⁹⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. birželio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-173-693/2018; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. balandžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-93-628/2019.

būtinųjų poreikių tenkinimo ir iš esmės riboja jo galimybę laisvai apsispręsti.¹⁰⁰ Tokios sąlygos gali pasireikšti ne tik fiziniais suvaržymais, bet ir sistemingu kontroliavimu, kuomet asmuo dėl priklausomumo, socialinės ar ekonominės padėties neturi apčiuopiamos galimybės atsisakyti darbo ar paslaugų teikimo.

Objektyvių požymių analizė leidžia konstatuoti, kad BK 147¹ straipsnyje kriminalizuojamas valios autonomiją paneigiantis poveikis, pasireiškiantis neteisėtu vertimu dirbti ar teikti paslaugas, naudojant įstatyme numatytus nusikalstamus būdus. Tačiau vien objektyvių aplinkybių nustatymas būtų nepakankamas baudžiamajai atsakomybei taikyti. Todėl būtina įvertinti ir subjektyviąją nusikalstamos veikos pusę – kaltininko psichinį santykį su daroma veika. Todėl tolesnė šio darbo analizė bus skiriama BK 147¹ straipsnio subjektyvių požymių aptarimui.

2.3. Subjektyvieji požymiai

Nusikalstamos veikos subjektyvieji požymiai apibūdina vidinę nusikalstamos veikos pusę – kaltininko psichinį santykį su daroma veika ir jos padariniais. Jie apima nusikalstamos veikos subjektą bei subjektyviąją pusę, t.y. kaltę, o įstatymo numatytais atvejais – motyvą ir tikslą¹⁰¹.

2.3.1. Subjektas

BK 147¹ straipsnyje įtvirtintos nusikalstamos veikos subjektas yra bendrasis. Lietuvos baudžiamojoje teisėje nusikalstamos veikos subjektas suprantamas kaip pakaltinamas fizinis asmuo, sulaukęs baudžiamajame įstatyme nustatyto amžiaus. Pagal BK 13 straipsnio 1 dalį už šios normos pažeidimą baudžiamojon atsakomybėn gali būti traukiamas pakaltinamas fizinis asmuo, sulaukęs šešiolikos metų amžiaus. Įstatymas nenumato jokių specialiųjų subjekto požymių, todėl atsakomybė nesiejama su konkrečia tarnybine, socialine padėtimi. Tai reiškia, kad nusikalstamos veikos subjektas gali būti tiek darbdavys, tiek asmuo, neturintis jokio teisinio ryšio su nukentėjusiuoju, bet įgijęs jo atžvilgiu kontrolę. Taip pat atsakomybė gali kilti ir šeimos nariui, tarpininkui arba kitam asmeniui, kurio veiksmais eliminuojama nukentėjusiojo apsisprendimo laisvė, t.y. palenkiamą jo valia.

¹⁰⁰GRUODYTĖ. Edita, FEDOSIUKAS, Olegas (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė: specialioji dalis : vadovėlis*. Pirmoji knyga. Kaunas. Vytauto Didžiojo universitetas. p. 139.

¹⁰¹ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2022). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, p. 174.

Kaip minėta pirmiau, už šią nusikalstamą veiką baudžiamoji atsakomybė gali būti taikoma ir juridiniam asmeniui, jeigu nustatoma, kad veika padaryta juridinio asmens naudai ar interesais bei laikantis įstatyme nustatytų sąlygų. EŽTT praktikoje taip pat pabrėžiama, kad priverstinio darbo ir išnaudojimo aplinkybės gali būti organizuojamos per juridinius ar komercinius subjektus, todėl valstybė turi užtikrinti veiksmingą baudžiamosios teisės taikymą tokiais atvejais¹⁰².

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms gali būti įvykdytas tiek vieno asmens, tiek bendrininkaujant. Tokiose bylose dažnai nustatomas funkcijų, pareigų pasiskirstymas tarp bendrininkų, kuomet skirtingi asmenys atlieka skirtingus vaidmenis išnaudojimo procese. Kadangi išnaudojimo veikos dažnai pasižymi organizuotumu ir vaidmenų pasiskirstymu, pavyzdžiui, vienas asmuo verbuoja, kitas organizuoja pervežimą, trečias kontroliuoja, bendrininkavimo klausimas praktikoje įgyja esminę reikšmę. Tokiais atvejais būtina nustatyti kiekvieno bendrininko vaidmenį darant nusikalstamą veiką ir psichinį santykį su išnaudojimo tikslu. Čia svarbu pabrėžti, kad atsakomybė gali kilti tik tuo atveju, kuomet asmuo suvokė vykdomos veikos pobūdį ir savo veiksmais sąmoningai prisidėjo prie nukentėjusiojo valios paneigimo ir išnaudojimo.

2.3.2. Subjektyvioji pusė

BK 147¹ straipsnyje numatyta veika padaroma tik tyčia. Baudžiamajoje teisėje išskiriamos tiesioginė ir netiesioginė tyčia, kurios skiriasi pagal asmens psichinį santykį su veika ir jos padariniais. Tiesioginės tyčios atveju asmuo suvokia pavojingą veikos pobūdį, numato jos padarinius ir jų siekia, tuo tarpu netiesioginės tyčios atveju padariniai nėra siekiami, tačiau sąmoningai leidžiami. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju veikos pobūdis lemia, kad ji gali būti padaroma tik tiesiogine tyčia. LAT praktikoje taip pat pažymima, kad BK 147¹ straipsnyje numatyta veika paprastai padaroma tiesiogine tyčia, kad kaltininkas suvokia, jog, panaudodamas vieną iš alternatyvių nusikaltimo padarymo būdų, neteisėtai verčia nukentėjusįjį dirbti tam tikrą darbą ar teikti paslaugas ir nori taip veikti¹⁰³.

Būtent išnaudojimo tikslas leidžia atriboti BK 147¹ straipsnyje numatytą nusikalstamą veiką nuo kitų prievartos ar laisvės suvaržymo formų, kai asmens valia gali

¹⁰²C.N. v. Romania [EŽTT], Nr. 22028/10, [2012-11-20]. ECLI:CE:ECHR:2012:1120JUD002202810.

¹⁰³Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 12 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-42-628/2021; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. balandžio 19 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.

būti paveikta, tačiau nesiekama pasinaudoti jo darbu ar paslaugomis. Tokia veika pasižymi kryptingu asmens valios palenkimu ir siekiu kontroliuoti.

Analizuojant subjektyviosios pusės turinį reikšmingas yra kaltininko suvokimas apie nukentėjusiojo padėtį. Pasinaudojimo pažeidžiamumu ar priklausomumu atvejais būtina nustatyti, kad kaltininkas suvokė nukentėjusiojo silpną padėtį ir sąmoningai ją pasinaudojo. Neužtenka vien objektyvaus pažeidžiamumo fakto ir būtina, kad jis būtų apimtas kaltininko tyčios turinio. Tai reiškia, kad kaltininko tyčia turi apimti ne tik patį priverstinį poveikį, bet ir patį suvokimą, kad nukentėjusysis yra tokioje padėtyje, kurioje jo galimybės atsisakyti darbo ar paslaugų yra akivaizdžiai apribotos.

Vertinant subjektyviąją pusę taip pat svarbus nukentėjusiojo sutikimo klausimas. Bet ir tais atvejais, kuomet asmuo iš pradžių savanoriškai sutinka dirbti ar teikti paslaugas, toks sutikimas savaime nepaneigia išnaudojimo galimybės. Ir jeigu vėliau asmens galimybė laisvai apsispręsti yra eliminuojama, pradinio sutikimo reikšmė praranda teisinę svarbą. Tai reiškia, kad kaltininkas suprato, jog nukentėjusysis neturi akivaizdžios ir priimtinos alternatyvos atsisakyti darbo ar paslaugų, ir būtent todėl pasirinko tokį poveikio būdą.

Esminis subjektyviosios pusės elementas – išnaudojimo tikslas. BK 147¹ straipsnyje kriminalizuojamas ne pats priverstinis poveikis, bet jo panaudojimas siekiant pasinaudoti asmens darbu ar paslaugomis savo ar kitų naudai. Todėl būtina nustatyti, kad kaltininkas veikė siekdamas konkretaus tikslo – išgauti darbą ar paslaugas ir jas panaudoti išnaudojimo kontekste. Nesant tokio tikslo, veika galėtų būti kvalifikuojama pagal kitas nusikalstamas veikas, tačiau ne pagal BK 147¹ straipsnį. Motyvai, tokie kaip pelno siekimas, asmeninė nauda ar dominavimo poveikis, nėra privalomi šios sudėties elementai. Tačiau būtent jie gali padėti atskleisti tikrąjį išnaudojimo tikslą ir turėti reikšmės vertinant veikos pavojingumą bei individualizuojant bausmę. Tais atvejais, kuomet nusikalstama veika padaroma bendrininkaujant, būtina nustatyti ir bendrą išnaudojimo tikslą. Kiekvienas bendrininkas turi suvokti bendros veikos pobūdį ir sąmoningai prisidėti prie nukentėjusiojo valios palenkimo bei darbo ar paslaugų gavimo. Atsakomybė kyla tik tuo atveju, kai asmens tyčia apima ne tik atskirus techninius veiksmus, pavyzdžiui, transportavimą ar darbo organizavimą, bet ir suvokimą, kad šie veiksmai yra išnaudojimo proceso dalis. Taigi BK 147¹ straipsnio sudėtyje objektyvieji priverstinio poveikio požymiai neatsiejami nuo kaltininko tyčios turinio, nes tik sąmoningas siekis pasinaudoti nukentėjusiojo darbu ar paslaugomis leidžia konstatuoti išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip savarankišką nusikalstamą veiką.

Apibendrinant galima teigti, kad BK 147¹ straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos sudėtis pasižymi specifiniu objektyviųjų ir subjektyviųjų požymių deriniu, leidžiančiu identifikuoti aplinkybes, kuomet asmens darbas ar paslaugos gaunami eliminuojant jo laisvo apsisprendimo galimybę. Ir nors BK 147¹ straipsnio konstrukcija leidžia pakankamai aiškiai identifikuoti išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms požymius, praktikoje kyla nemažai dilemų nustatant šios nusikalstamos veikos ribas ir ją atibojant nuo kitų nusikalstamų veikų. Tuo remiantis, tolesniame skyriuje bus analizuojamas išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms atibojimas nuo kitų nusikalstamų veikų.

3. IŠNAUDOJIMO PRIVERSTINIAM DARBUI AR PASLAUGOMS ATRIBOJIMAS NUO KITŲ NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ ŽMOGAUS LAISVEI

Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atirbojimas nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei dažnai kelia sudėtingų kvalifikavimo klausimų. Kasacinės instancijos teismas yra pažymėjęs, kad nusikalstamos veikos kvalifikavimas turi būti grindžiamas ne pavieniais veikos požymiais, bet visų nustatytų faktinių aplinkybių visuma¹⁰⁴. Atlikus BK 147¹ straipsnio sudėties požymių analizę galima konstatuoti, kad pati teisės norma pasižymi aiškia konstrukcija. Baudžiamasis įstatymas apibrėžia tiek saugomą teisinį gėrį, tiek esminius veikos požymius, kurie susiję su nukentėjusiojo valios palenkimu ir išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms. Tačiau praktikoje neretai kyla sunkumų identifikuojant šią nusikalstamą veiką ir ją atirbojant nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei¹⁰⁵. Tokie sunkumai dažniausiai susiję ne su pačios normos turiniu, o su jos taikymu konkrečiose bylose, vertinant faktines aplinkybes ir nustatant išnaudojimo požymius. Todėl šiame skyriuje siekiama išanalizuoti BK 147¹ straipsnio vietą nusikalstamų veikų žmogaus laisvei sistemoje ir aptarti jo atirbojimą nuo susijusių nusikalstamų veikų, numatytų BK XX skyriuje.

Nors BK XX skyriuje „Nusikaltimai žmogaus laisvei“ kriminalizuojamos ir kitos žmogaus laisvę pažeidžiančios veikos, pavyzdžiui, žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas ar neteisėtas žmogaus persekiojimas, tačiau dėl savo turinio ir teisinės prigimties jos nėra tiesiogiai susijusios su išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms. Todėl toliau analizuojamas BK 147¹ straipsnyje nurodytos nusikalstamos veikos santykis su prekyba žmonėmis (BK 147 straipsnis) bei su pasinaudojimu asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis). Siekiant nuosekliai atriboti šias nusikalstamas veikas, pirmiausia būtina atskleisti jų saugomą teisinį gėrį ir parodyti, kaip baudžiamojoje teisėje suprantama žmogaus laisvė. Būtent žmogaus laisvės turinys leidžia paaiškinti, kuo skiriasi asmens verbavimu, perdavimu ar kontroliavimu grindžiamos veikos nuo situacijų, kai asmuo tiesiogiai verčiamas dirbti ar kai naudojamas jau sukurtu išnaudojimo rezultatu.

¹⁰⁴Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.

¹⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 15d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022.

3.1 Nusikalstamų veikų žmogaus laisvei samprata

Filosofinėje teisės sampratoje žmogaus laisvė laikoma esmine teisinės tvarkos prielaida – kaip pažymėjo G. W. F. Hegelis, teisė yra laisvės realizavimo forma¹⁰⁶. Ši žmogaus laisvės samprata atsispindi ir šiuolaikinėje žmogaus teisių apsaugos sistemoje, kur EŽTT pabrėžia, kad priverstinis darbas ar išnaudojimas pažeidžia patį asmens nepriklausomumo pagrindą¹⁰⁷. Būtent šios vertybės apsauga lemia nacionalinės baudžiamosios teisės normų, įskaitant BK 147¹ straipsnį, kriminalizavimo pagrindą.

BK XX skyriuje kriminalizuojamos nusikalstamos veikos, pažeidžiančios vieną iš fundamentalių žmogaus teisių – asmens laisvę. Asmens laisvė laikoma viena iš esminių ir universaliai pripažįstamų vertybių, ginamų tiek tarptautiniuose dokumentuose, tiek nacionaliniuose teisės aktuose – nuo Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, EŽTK iki Konstitucijos 20 straipsnio. Teisės doktrinoje pažymima, kad žmogaus laisvė apima asmens galimybę savarankiškai pasirinkti savo elgesį, veiksmus, nebūti neteisėtai suvaržytam kitų asmenų ar valstybės institucijų. Kaip pažymi E. Gruodytė, baudžiamoji atsakomybė už nusikalstamas veikas žmogaus laisvei siejama su aplinkybėmis, kuomet asmens galimybė laisvai pasirinkti elgesį yra apribojama ar visiškai eliminuojama. Atsižvelgiant į tai, kokia fizinio asmens laisvė yra ribojama, nusikalstamas veikas žmogaus laisvei doktrinoje siūloma sąlygiškai skirstyti į dvi grupes: veikas, kuriomis ribojama asmens fizinė laisvė, ir veikas, kuriomis ribojama asmens valios laisvė. Kaip pažymi E. Gruodytė, ši klasifikacija yra sąlygiška, tačiau ji leidžia sistemiškiau atskleisti skirtingų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei pobūdį¹⁰⁸. Tokia klasifikacija leidžia sistemiškiau įvertinti ir BK XX skyriuje numatytas nusikalstamas veikas žmogaus laisvei. Šiame skyriuje kriminalizuojamos tiek veikos, kuriomis tiesiogiai ribojama asmens fizinė judėjimo laisvė, tiek veikos, kuriomis pažeidžiama asmens valios laisvė, darant psichologinį ar ekonominį spaudimą ar įtraukiant asmenį į išnaudojimo santykius.

BK XX skyriuje numatytos įvairios nusikalstamos veikos, pažeidžiančios žmogaus laisvę, tarp jų ir neteisėtas laisvės atėmimas, prekyba žmonėmis, išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, naudojimasis priverstiniu darbu ar paslaugomis, žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas, bei neteisėtas žmogaus persekiojimas. Nors visos šios nusikalstamos veikos saugo tą patį teisinį gėrį – žmogaus laisvę, jų turinys ir pažeidimo pobūdis skiriasi. Todėl siekiant sistemiškai atskleisti BK XX skyriuje

¹⁰⁶HEGEL, Georg, Wilhelm, Friedrich (2000) *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis, p.85.

¹⁰⁷*Siliadin v. France* [EŽTT], Nr. 73316/01, [2005-07-26]. ECLI:CE:ECHR:2005:0726JUD007331601.

¹⁰⁸GRUODYTĖ, Edita. Nusikaltimai žmogaus laisvei. Iš: GRUODYTĖ, Edita; FEDOSIUKAS, Olegas ir kt. (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė: specialioji dalis: vadovėlis. Pirmoji knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 120–128.

numatytų nusikalstamų veikų vietą ir tarpusavio santykį, tikslinga trumpai aptarti pagrindines šiame skyriuje įtvirtintas nusikalstamas veikas, pabrėžiant jų esmę ir saugomo teisinio gėrio pažeidimo pobūdį.

Neteisėtas laisvės atėmimas (BK 146 straipsnis). Ši nusikalstama veika pasireiškia neteisėtu asmens fizinės laisvės suvaržymu, kuomet asmuo sulaikomas, uždaromas ar kitaip apribojama jo galimybė laisvai judėti, asmeniui atimama galimybė laisvai pasirinkti savo buvimo vietą. Kaip pažymima BK komentare, neteisėtas laisvės atėmimas pasireiškia žmogaus laisvės pasirinkti buvimo vietą suvaržymu jį pagrobiant, sulaikant, uždarant ar laikant apibrėžtoje vietoje prieš jo valią. Tačiau kai kuriais atvejais laisvės suvaržymas gali būti ne savarankiškas nusikaltimas, o kitų – sudėtingesnių nusikalstamų veikų požymis. BK komentare pažymima, kad tais atvejais, kai neteisėtas laisvės atėmimas yra prekybos žmonėmis ar išnaudojimo priverstiniam darbui sudėties dalis, jis savarankiškai nekvalifikuojamas. Tai rodo, kad šios nusikalstamos veikos saugo platesnį žmogaus laisvės turinį, apimantį ne tik fizinį judėjimo laisvės suvaržymą, bet ir asmens valios bei autonomijos kontrolę¹⁰⁹.

Prekyba žmonėmis (BK147 straipsnis). Viena iš sudėtingiausių nusikalstamų veikų žmogaus laisvei yra prekyba žmonėmis, numatyta BK 147 straipsnyje. Ši nusikalstama veika apima įvairius veiksmus su žmogumi – jo pardavimą, pirkimą, verbavimą, gabenimą ar laikymą nelaisvėje, naudojant įvairius nukentėjusiojo valios palenkimo būdus. BK komentare pažymima, kad prekybos žmonėmis esmė yra asmens įtraukimas į išnaudojimo situaciją, pažeidžiant jo laisvę savarankiškai pasirinkti darbą ar veiklą¹¹⁰. Šio nusikaltimo struktūroje svarbus faktinės nukentėjusio asmens kontrolės elementas, kuris pasireiškia kaltininko galimybe valdyti ar manipuliuoti nukentėjusiojo veiksmais. Tokia kontrolė gali būti absoliuti arba santykinė, kai nukentėjusysis išlaiko tam tikrą formalią veiksmų laisvę, tačiau esminius sprendimus dėl jo veiklos priima kaltininkas. Prekybos žmonėmis sudėčiai konstatuoti būtina nustatyti bent vieną įstatyme numatytą veiksmą ir bent vieną nukentėjusio asmens valios palenkimo būdą. Šie būdai gali būti fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė, pasinaudojimas priklausomumu ar pažeidžiamumu bei kiti įstatyme numatyti poveikio mechanizmai. Pažymėtina, kad vėlesnis nukentėjusio asmens išnaudojimas savaime nėra prekyba žmonėmis, tačiau gali sudaryti kitų nusikalstamų veikų sudėtį, pavyzdžiui, išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms. Dėl šios

¹⁰⁹ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 156-158.

¹¹⁰ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 159-170.

priežasties praktikoje šios nusikalstamos veikos neretai persipina, nes prekyba žmonėmis dažnai sudaro prielaidas vėlesniam nukentėjusio asmens išnaudojimui¹¹¹.

Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis). Kaip jau buvo aptarta ankstesniame darbo skyriuje, BK 147¹ straipsnyje numatyta nusikalstama veika kriminalizuoja patį asmens išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms faktą. Šios normos esmė – situacija, kai asmuo verčiamas dirbti ar teikti paslaugas kito naudai panaudojant jo valią palaužiančias priemones, tokias kaip fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė, pasinaudojimas priklausomumu ar pažeidžiamumu bei kiti įstatyme numatyti poveikio būdai. Skirtingai nei prekybos žmonėmis atveju, kur kriminalizuojamas pats asmens įtraukimo į išnaudojimo situaciją procesas, BK 147¹ straipsnyje atsakomybė kyla už jau realizuotą išnaudojimą, kai nukentėjusio asmens darbas ar paslaugos faktiškai panaudojami kaltininko ar kitų asmenų naudai¹¹². Dėl šios priežasties išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms laikomas savarankiška nusikalstama veika, nors praktikoje jis neretai yra susijęs su kitomis nusikalstamomis veikomis žmogaus laisvei, ypač prekyba žmonėmis.

Naudojimasis asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis). BK 147² straipsnyje numatyta nusikalstama veika kriminalizuoja naudojimąsi žmogaus darbu ar teikiamomis paslaugomis tais atvejais, kai jos atliekamos priverstinai. Skirtingai nei BK 147¹ straipsnyje numatyto išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju, šiuo atveju kaltininkas pats neorganizuoja nukentėjusio asmens išnaudojimo proceso ir nenaudoja jo valią palaužiančių priemonių, tačiau naudojasi jau susidariusia išnaudojimo situacija. Šios nusikalstamos veikos esmė yra priverstinio darbo ar paslaugų rezultatų panaudojimas. Tai reiškia, kad asmuo gauna naudą iš nukentėjusio asmens darbo ar paslaugų, nors pats tiesiogiai nedalyvavo organizuojant jo išnaudojimą. Tokiu būdu baudžiamoji atsakomybė taikoma ne tik asmenims, kurie sukuria išnaudojimo situaciją, bet ir tiems, kurie sąmoningai naudojasi tokios situacijos rezultatais. Esminė šios nusikalstamos veikos sudėties sąlyga yra kaltininko žinojimas. Asmuo turi suvokti arba bent jau turėti ir galėti žinoti, kad jo naudojamas darbas ar paslaugos atliekami priverstinai, t. y. kad nukentėjusiojo valia yra palaužta naudojant BK 147 straipsnyje nurodytas priemones, tokias kaip fizinis smurtas, grasinimai, apgaulė ar pasinaudojimas asmens priklausomumu ar pažeidžiamumu. Todėl baudžiamoji atsakomybė pagal BK

¹¹¹ ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras. p. 159-170.

¹¹² GRUODYTĖ, Edita. Nusikaltimai žmogaus laisvei. Iš: GRUODYTĖ, Edita; FEDOSIUKAS, Olegas ir kt. (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė: specialioji dalis: vadovėlis. Pirmoji knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 120–134.

147² straipsnį kyla tik tada, kai nustatoma, kad kaltininkas suvokė priverstinio darbo ar paslaugų pobūdį ir vis tiek sąmoningai jomis naudojosi. Atkreiptinas dėmesys, kad ši norma Lietuvos baudžiamojoje teisėje buvo įtvirtinta įgyvendinant Europos Sąjungos teisės reikalavimus, siekiant užtikrinti baudžiamąją atsakomybę ne tik už prekybos žmonėmis organizavimą ar patį išnaudojimą, bet ir už naudojimąsi išnaudojimo rezultatais¹¹³. Tokiu būdu siekiama mažinti paklausą priverstiniam darbui ar paslaugoms.

Žmogaus veiksmų laisvės suvaržymas (BK 148 straipsnis). Ši nusikalstama veika pasireiškia neteisėtu poveikiu asmens sprendimams ar elgesiui, ribojant jo galimybę laisvai pasirinkti savo veiksmų modelį. BK 148 straipsnis saugo asmens psichinę (valios) laisvę – nukentėjusiojo teisę savarankiškai spręsti dėl savo elgesio ir veiksmų. Todėl šios normos pažeidimas konstatuojamas tais atvejais, kai asmuo verčiamas atlikti neteisėtus veiksmus arba susilaikyti nuo teisėtų veiksmų, naudojant psichinę prievartą¹¹⁴. Psichinė prievarta gali pasireikšti grasinimais, spaudimu ar kitais poveikio būdais, kuriais siekiama paveikti nukentėjusiojo valią ir priversti jį veikti pagal kaltininko nurodymus. Baudžiamosios teisės doktrinoje pažymima, kad BK 148 straipsnyje numatyto nusikaltimo sudėtis yra formali – nusikalstama veika laikoma baigta nuo momento, kai nukentėjusiajam pareiškiamas reikalavimas atlikti neteisėtus veiksmus arba susilaikyti nuo teisėtų veiksmų, panaudojant psichinę prievartą¹¹⁵. Tokiais atvejais kyla klausimas dėl BK 148 straipsnio santykio su kitomis nusikalstamomis veikomis žmogaus laisvei, ypač su išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms. Pažymėtina, kad psichinė prievarta gali būti naudojama ir siekiant priversti asmenį dirbti ar teikti paslaugas, todėl vien šios priemonės panaudojimas savaime neleidžia atriboti BK 148 ir 147¹ straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų. Analizuojant šių nusikalstamų veikų santykį pažymėtina, kad abiem atvejais objektyvioji pusė gali pasireikšti reikalavimu elgtis kaltininko nurodytu būdu ir psichinės prievartos naudojimu. Tačiau esminę reikšmę turi reikalavimo turinys ir nusikalstamos veikos tikslas. Tais atvejais, kai reikalavimas yra konkretus ir susijęs būtent su darbo ar paslaugų atlikimu, veika įgyja BK 147¹ straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos požymių. LAT yra pažymėjęs, kad tokiais atvejais taikytina specialioji norma – BK 147¹ straipsnis, nes jis konkrečiau reglamentuoja asmens vertimą

¹¹³ GRUODYTĖ, Edita. Nusikaltimai žmogaus laisvei. Iš: GRUODYTĖ, Edita; FEDOSIUKAS, Olegas ir kt. (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė: specialioji dalis: vadovėlis. Pirmoji knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 141–142.

¹¹⁴ ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras, p. 166-167.

¹¹⁵ GRUODYTĖ, Edita. Nusikaltimai žmogaus laisvei. Iš: GRUODYTĖ, Edita; FEDOSIUKAS, Olegas ir kt. (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė: specialioji dalis: vadovėlis. Pirmoji knyga*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, p. 120–128.

dirbti ar teikti paslaugas, naudojant valią palaužiančias priemones¹¹⁶. Atsižvelgiant į tai, tais atvejais, kai psichinė prievarta naudojama siekiant priversti asmenį atlikti konkrečių darbų ar teikti paslaugas, veika kvalifikuotina pagal BK 147¹ straipsnį.

Neteisėtas žmogaus persekiojimas (BK 148¹ straipsnis). Neteisėtas žmogaus persekiojimas siejamas su sistemingu asmens sekimu, bauginimu ar kitais veiksmais, kurie sukelia baimę ir riboja gyvenimo laisvę. Skirtingai nei BK 148 straipsnyje numatyto žmogaus veiksmų laisvės varžymo atveju, neteisėtas žmogaus persekiojimas paprastai pasireiškia ne vienkartinio reikalavimu ar spaudimu, bet sistemingu ir tęstiniu elgesiu, kuris sukelia nukentėjusiajam nuolatinį nesaugumo ar baimės jausmą.

Analizuojant BK XX skyriuje numatytas nusikalstamas veikas matyti, kad jos skiriasi žmogaus laisvės pažeidimo forma ir intensyvumu. Vienos jų pirmiausia susijusios su fiziniu asmens judėjimo laisvės suvaržymu, kitos – su psichologiniu spaudimu ar sistemingu persekiojimu, o dar kitos – su asmens išnaudojimu. Šiame kontekste išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) užima savitą vietą, nes ši nusikalstama veika savo turiniu siejasi tiek su prekybos žmonėmis nusikaltimu, tiek su naudojimosi priverstiniu darbu ar paslaugomis. Todėl šios nusikalstamos veikos atribojimas nuo prekybos žmonėmis ir naudojimosi priverstiniu darbu ar paslaugomis praktikoje įgyja ypatingą reikšmę.

3.2. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) atribojimas nuo prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis)

Prekyba žmonėmis paprastai apima platesnį nusikalstamos veikos procesą, kurio tikslas yra išnaudojimas, o BK 147¹ straipsnyje numatyta veika kriminalizuoja patį išnaudojimo faktą. Tokios priežastys šių nusikalstamų veikų atribojimui praktikoje kelia kvalifikavimo sunkumų, ypatingai tais atvejais, kai išnaudojimo aplinkybė susiformuoja ne viso prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų kontekste.

Prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėtis tradiciškai siejama su trimis pagrindiniais elementais – veika, poveikio priemonėmis ir išnaudojimo tikslu. Veika gali pasireikšti asmens verbavimu, gabenimu, perdavimu, laikymu ar kitokiu disponavimu žmogumi, o poveikio priemonės apima apgaule, grasinimą, prievartą, piktnaudžiavimą pažeidžiama padėti ar kitokius asmens valią palaužiančius veiksmus. Šių veiksmų galutinis tikslas

¹¹⁶Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. gruodžio 17 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-280-689/2019; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2019 m. rugsėjo 24 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-210-511/2019; Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2017 m. gruodžio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-346-303/2017.

yra asmens išnaudojimas, kuris gali pasireikšti įvairiomis formomis, įskaitant išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms¹¹⁷. Tuo tarpu BK 147¹ straipsnyje numatyta nusikalstama veika orientuota į patį išnaudojimo faktą, kai asmuo verčiamas dirbti ar teikti paslaugas naudojant jo valią palaužiančias priemones. Skirtingai nei prekybos žmonėmis atveju, šios nusikalstamos veikos sudėčiai nėra būtina nustatyti visų prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų, tokių kaip verbavimas ar gabenimas. Todėl BK 147¹ straipsnis taikomas tais atvejais, kai nustatomas pats išnaudojimo faktas, tačiau nėra pakankamai duomenų konstatuoti visą prekybos žmonėmis procesą. Teisės doktrinoje pažymima, kad prekyba žmonėmis ir išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms dažnai yra glaudžiai susiję reiškiniai, tačiau jų santykyje nėra tapatumo.¹¹⁸ Prekyba žmonėmis paprastai apima platesnę nusikalstamą veiklą, kurios galutinis tikslas yra išnaudojimas, tuo tarpu BK 147¹ straipsnyje kriminalizuojamas jau realizuotas išnaudojimas. Dėl šios priežasties praktikoje itin svarbu nustatyti, ar byloje egzistuoja prekybos žmonėmis procesui būdingi veiksmai, ar konstatuojamas tik pats asmens išnaudojimo faktas.

LAT išplėstinė septynių teisėjų kolegija yra išaiškinusi BK 147 ir 147¹ straipsnių santykį, pažymėdama, kad BK 147 straipsnis, nustatantis atsakomybę už veiksmus, sudarančius prielaidas išnaudoti žmogų, neapima paties išnaudojimo, todėl prekyba žmonėmis, atsiskleidusi išnaudojimo stadijoje, paprastai turi būti inkriminuojama kartu, t. y. realiosios sutapties būdu, su išnaudojimu priverstiniam darbui ar paslaugoms pagal BK 147¹ straipsnį. Sistemiškai vertinant BK 147 ir BK 147¹ straipsnių santykį matyti, kad šios normos reglamentuoja skirtingas, nors tarpusavyje glaudžiai susijusias, išnaudojimo proceso stadijas. BK 147 straipsnyje kriminalizuojami veiksmai, kuriais asmuo įtraukiamas į išnaudojimo situaciją, pavyzdžiui, verbavimas, pervežimas, laikymas ar kiti veiksmai su žmogumi, o BK 147¹ straipsnyje – jau realizuota išnaudojimo stadija, kai asmuo faktiškai verčiamas dirbti ar teikti paslaugas prieš savo valią. Todėl BK 147¹ straipsnis ne dubliuoja BK 147 straipsnį, bet konkretizuoja baudžiamąją atsakomybę faktinio išnaudojimo fazėje¹¹⁹.

¹¹⁷Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OL L 101, 2011, p. 1–11.

¹¹⁸GUTAUSKAS, Aurelijus. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma. Iš: ŠVEDAS, Gintaras (vyr. moksl. red.) (2015). *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos. Recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios politikos ir baudžiamosios teisės klausimais rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas, p. 57-59.

¹¹⁹Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.

Analizuojant BK 147 ir BK 147¹ straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų atribojimą, praktikoje išryškėja keli pagrindiniai kriterijai: 1) prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų nustatymas; 2) išnaudojimo fakto nustatymas; 3) nukentėjusiojo valios palaužimo mechanizmas.

Kalbant apie pirmąjį – prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų nustatymą, pažymėtina, kad vienas esminių prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos požymių yra aktyvūs veiksmai su nukentėjusiuoju. Tokie veiksmai gali pasireikšti asmens verbavimu, gabenimu, perdavimu ar laikymu. Būtent šie veiksmai leidžia konstatuoti prekybos žmonėmis procesą, kuris gali būti baigtas dar iki realaus išnaudojimo pradžios. Šią prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų seką iliustruoja LAT praktika. Antai šis teismasbyloje, kurioje nukentėjusiosios buvo verbuojamos Lietuvoje ir gabenamos į Nyderlandų Karalystę prostitucijai, konstatavo, kad kaltinamieji, veikdami organizuota grupe, organizavo jų gabenimą, apgyvendinimą ir kontroliavo jų veiklą bei gaunamas pajamas. Kaip pažymėjo šis teismas, kaltinamieji, panaudodami apgaulę verbavo, gabenė bei organizavo nukentėjusiųjų prostituciją Nyderlandų Karalystėje, kontroliavo jų darbą, klientų skaičių ir iš prostitucijos uždirbamų pinigų, kurie buvo surenkami ir pasidalijami tarp organizuotos grupės narių¹²⁰. Ši byla iliustruoja, kad prekybos žmonėmis nusikalstama veika paprastai pasireiškia nuoseklia veiksmų seka – nuo nukentėjusiojo verbavimo ir gabenimo iki jo įtraukimo į išnaudojimo situaciją ir iš to gaunamo pelno pasidalijimo. LAT yra pažymėjęs, kad, jogveika būtų kvalifikuojama kaip prekyba žmonėmis, būtina nustatyti, jog verbavimu ir apgaule buvo siekiama taip palenkti ar suvaržyti aukos laisvę, kad ši fiziškai arba dėl palaužtos valios pakliūtų kaltininko įtakon, būtų kontroliuojama, negalėtų pasirinkti kitokio elgesio varianto, kaip tik paklusti kaltininko valiai būti išnaudojamai¹²¹.

Tuo tarpu BK 147¹ straipsnyje numatyta nusikalstama veika gali būti konstatuojama ir tais atvejais, kai tokių veiksmų nenustatoma, tačiau nustatomas pats asmens vertimas dirbti ar teikti paslaugas naudojant prievartą ar kitokias valią palaužiančias priemones. Taigi kvalifikuojant tokio pobūdžio nusikalstamas veikas, būtina vertinti visą faktinių aplinkybių visumą ir nustatyti, ar byloje egzistuoja visi prekybos žmonėmis nusikaltimo sudėties elementai.

Kalbant apie antrąjį veiksnių – išnaudojimo fakto nustatymą, pažymėtina, kad svarbus atribojimo kriterijus yra nusikalstamos veikos dinamika ir išnaudojimo proceso struktūra.

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-32-699/2018

¹²¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-104-719/2021.

Prekyba žmonėmis paprastai pasižymi tam tikru veiksmų eiliškumu, kurio metu asmuo įtraukiamas į išnaudojimo situaciją naudojant įvairias poveikio priemones. Šis procesas dažniausiai apima nukentėjusiojo verbavimą, jo gabenimą ar pervežimą, perdavimą kitiems asmenims, laikymą ar kontrolę, siekiant sudaryti sąlygas būsimam išnaudojimui.

Tuo tarpu BK 147¹ straipsnyje numatyta veika dažniausiai pasireiškia situacijose, kai pats išnaudojimo faktas jau yra realizuotas, tačiau nenustatoma viso prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų visuma, pavyzdžiui, asmens verbavimo, gabenimo ar perdavimo kitų asmenų kontrolei. LAT praktikoje pažymėta, kad vertinant tokio pobūdžio situacijas būtina nustatyti, ar nukentėjusiojo darbas ar paslaugos faktiškai buvo naudojami kaltininko naudai ir ar toks naudojimas pasiekė išnaudojimo lygį. LAT yra nurodęs, kad vien tik siekis pasisavinti nukentėjusiojo darbo pajamas savaime dar nereiškia prekybos žmonėmis nusikaltimo, jeigu nenustatoma, kad asmuo buvo įtrauktas į išnaudojimą laisvę varžančiomis kontrolės sąlygomis¹²².

Kalbant apie trečiąjį veiksni – nukentėjusiojo valios palaužimo mechanizmą, pažymėtina, kad vertinant aptartūnusikalstamų veikų attribojimą, ypatingą reikšmę turi nukentėjusiojo valios palaužimo mechanizmas bei jo realios galimybės pasitraukti iš išnaudojimo situacijos. Vertinant šį kriterijų svarbu analizuoti ir konkrečias priemones, kuriomis gali būti palaužiama nukentėjusiojo valia. Tokios priemonės kaip apgaulė, grasinimai, pasinaudojimas pažeidžiama padėtimi ar kontrolė gali būti naudojamos tiek prekybos žmonėmis, tiek išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejais, tačiau jų funkcija nusikalstamos veikos struktūroje skiriasi. Todėl šias priemones tikslinga aptarti atskirai.

Doktrinoje pažymima, kad apgaulės panaudojimas prekybos žmonėmis atveju yra tyčinis nukentėjusiojo asmens suklaidinimas, siekiant, kad šis dėl suklydimo savo noru elgtųsi pagal kaltininko nurodymą¹²³. Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju apgaulė gali būti naudojama siekiant nuslėpti tikrąsias darbo ar paslaugų teikimo sąlygas ir taip išlaikyti nukentėjusįjį išnaudojimo situacijoje. Taigi nors apgaulė gali būti naudojama abiejų nusikalstamų veikų atvejais, prekybos žmonėmis kontekste ji dažniausiai pasireiškia nukentėjusiojo įtraukimo į išnaudojimo situaciją etape, o išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju – kaip priemonė išlaikyti jau susidariusią išnaudojimo situaciją.

¹²²Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-1073/2024.

¹²³ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras, p. 166-167.

Doktrinoje pažymima, kad grasinimais laikomi nukentėjusiojo bauginimai objektyvia forma išreikštais ketinimais panaudoti fizinį smurtą tiek prieš patį nukentėjusįjį, tiek prieš jo artimuosius. Tokie grasinimai gali būti išreikšti žodžiu, raštu ar veiksmais ir gali būti nukreipti tiek į patį nukentėjusįjį, tiek į jo artimus asmenis. Grasinama gali būti fizinio smurto panaudojimu, nukentėjusiojo ar jo artimųjų turto sunaikinimu, kompromituojančios informacijos paskleidimu ar kitokiais bauginamo pobūdžio veiksmais. Taip pat pažymima, kad grasinimai gali būti siejami ir su teisėtų priemonių panaudojimu, pavyzdžiui, pranešimu teisėsaugos institucijoms apie nukentėjusiojo galimai padarytą neteisėtą veiką ar kreipimusi į teismą, jeigu tokiu būdu siekiama neteisėto tikslo¹²⁴. Analizuojant abi normas pažymėtina, kad grasinimai kaip nukentėjusiojo valios palaužimo priemonė gali būti naudojami tiek prekybos žmonėmis, tiek išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejais. Todėl vien grasinimų panaudojimas savaime neleidžia atriboti šių nusikalstamų veikų. Šiuo atveju lemiamą reikšmę turi ne pati panaudota priemonė, bet jos panaudojimo kontekstas bei nusikalstamos veikos struktūra. Prekybos žmonėmis atveju grasinimai dažniausiai naudojami siekiant įtvirtinti kontrolę nukentėjusiojo atžvilgiu vykdant visą prekybos žmonėmis procesą, pavyzdžiui, po nukentėjusiojo verbavimo ar jo gabenimo į kitą vietą, kai siekiama užtikrinti jo paklusnumą ir išlaikyti kontrolę išnaudojimo situacijoje. Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju grasinimai gali būti naudojami kaip tiesioginė priemonė versti nukentėjusįjį dirbti ar teikti paslaugas prieš jo valią jau susidarius išnaudojimo situacijai. Taigi šių nusikalstamų veikų atribojimui svarbu nustatyti, ar grasinimai buvo naudojami vykdant visą prekybos žmonėmis procesą, ar jie buvo nukreipti tik į nukentėjusiojo vertimą dirbti ar teikti paslaugas.

Pasinaudojimas nukentėjusiojo asmens pažeidžiamumu gali pasireikšti tiek prekybos žmonėmis, tiek išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atvejais. Tačiau prekybos žmonėmis kontekste ji dažniausiai siejama su nukentėjusiojo socialine, ekonomine ar kitokia pažeidžiama padėtimi jo verbavimo ar įtraukimo į veiką metu. Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju pasinaudojimas pažeidžiama padėtimi dažniau pasireiškia nukentėjusiojo priklausomybe nuo darbdavio ar darbo organizatoriaus, pavyzdžiui, dėl gyvenamosios vietos, skolinių įsipareigojimų, dokumentų kontrolės ar kitų aplinkybių, ribojančių realią galimybę nutraukti darbą.

Kontrolės elementas prekybos žmonėmis atveju dažnai pasireiškia nukentėjusiojo judėjimo, darbo, gyvenimo sąlygų ar finansų kontrole. Tokia kontrolė gali būti

¹²⁴ ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Specialioji dalis (99-212 straipsniai)*. Vilnius: Registrų centras, p. 164-173.

įgyvendinama ribojant nukentėjusiojo galimybę savarankiškai judėti, disponuoti uždirbtomis pajamomis ar palaikyti ryšius su kitais asmenimis. Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju kontrolė dažniau pasireiškia per darbo organizavimą, darbo sąlygų nustatymą ir nukentėjusiojo galimybių nutraukti darbą ar paslaugų teikimą ribojimą.

Taigi nors apgaulė, grasinimai, pasinaudojimas pažeidžiama padėtimi ar kontrolė gali būti naudojami abiejų nusikalstamų veikų atvejais, jų reikšmė nusikalstamos veikos struktūroje skiriasi: prekybos žmonėmis atveju šios priemonės dažniausiai naudojamos siekiant įtraukti asmenį į išnaudojimo situaciją, o išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju – siekiant išlaikyti ar realizuoti jau susidariusią išnaudojimo situaciją.

Vis dėlto vien šių priemonių konstatavimas savaime dar neleidžia automatiškai spręsti dėl konkrečios nusikalstamos veikos kvalifikavimo. Vertinant nukentėjusiojo valios palaužimo mechanizmą būtina nustatyti, kokį faktinį poveikį šios priemonės turėjo nukentėjusiojo autonomijai, jo galimybei savarankiškai priimti sprendimus ir realiai pasitraukti iš išnaudojimo situacijos. Reikšmingą nukentėjusiojo faktinės autonomijos vertinimą akcentuoja ir Vokietijos Federalinio Aukščiausiojo Teismo praktika. Antai šis teismas 2022 m. gruodžio 20 d. nutartyje, nagrinėdamas vadinamąją „gatvės menininkų“ bylą, pabrėžė, kad vien prastos gyvenimo sąlygos, ekonominis nepalankumas ar didesnės pajamų dalies pasisavinimas dar savaime neleidžia konstatuoti darbo jėgos išnaudojimo. Teismas pažymėjo, kad būtina nustatyti realų nukentėjusiojo veiklos pavaldumą, jo įtraukimą į svetimą darbo organizaciją bei faktinį galimybės savarankiškai priimti sprendimus suvaržymą. Kadangi byloje nustatyta, kad dalis menininkų galėjo savarankiškai organizuoti pasirodymus, išvykti ar apskritai nutraukti veiklą, nebuvo pakankamo pagrindo konstatuoti darbo jėgos išnaudojimo¹²⁵.

Tokiais atvejais būtina nustatyti, ar kaltininko veiksmai apsiribojo vien tik asmens vertimu dirbti ar teikti paslaugas naudojant prievartą ar kitas valią palaužiančias priemones, ar vis dėlto buvo atlikti ir prekybos žmonėmis veikai būdingi veiksmai – asmens verbavimas, gabenimas, perdavimas ar laikymas siekiant išnaudojimo. Panašų vertinimo kriterijų yra pažymėjęs ir LAT, nurodydamas, kad tam, jog veika būtų kvalifikuojama kaip prekyba žmonėmis, būtina nustatyti, kad nukentėjusiojo laisvė buvo taip suvaržyta, jog jis negalėjo pasirinkti kitokio elgesio varianto ir buvo priverstas paklusti kaltininko valiai būti išnaudojamas. Šisteismas yra nurodęs, kad tam, kad veika būtų kvalifikuojama kaip prekyba žmonėmis, būtina nustatyti, jog verbavimu ir apgaule

¹²⁵Bundesgerichtshof (2022-12-20). Urteil, 2 StR 232/21 [interaktyvus]. HRRS.<https://www.hrr-strafrecht.de/hrr/2/21/2-232-21.php>

buvo siekiama taip palenkti ar suvaržyti aukos laisvę, kad ši fiziškai arba dėl palaužtos valios pakliūtų kaltininko įtakon, būtų kontroliuojama, negalėtų pasirinkti kitokio elgesio varianto, kaip tik paklusti kaltininko valiai būti išnaudojamai¹²⁶. Prekybos žmonėmis atvejais kaltininko veiksmai dažnai apima aktyvų dalyvavimą organizuojant pačią išnaudojimo veiką: asmens paieška, jo įtraukimas į veiką, transportavimas ir ar perdavimas kitiems asmenims. Tuo tarpu išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms atveju kaltininko veiksmai gali apsiriboti pačiu nukentėjusiojo vertimu dirbti ar teikti paslaugas pasitelkiant jo valią palaužiančias priemones. BK 147 ir BK 147¹ straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų atribojimas iš esmės priklauso nuo to, ar byloje nustatomas visas prekybos žmonėmis procesui būdingų veiksmų kompleksas, ar konstatuojamas tik pats asmens darbo ar paslaugų išnaudojimas naudojant jo valią palaužiančias priemones.

Autorės nuomone, praktikoje BK 147 ir BK 147¹ straipsniuose nurodytų nusikalstamų veikų atribojimą labiausiai apsunkina tai, kad tos pačios poveikio priemonės – apgaulė, grasinimai, kontrolė ar pasinaudojimas pažeidžiamumu – gali būti naudojamos abiejų nusikalstamų veikų atvejais. Dėl to lemiamą reikšmę turi ne pačių priemonių buvimas, o jų vieta bendroje nusikalstamos veikos struktūroje.

3.3. Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) atribojimas nuonaudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis)

Išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) atribojimas nuo naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis) baudžiamosios teisės taikymo kontekste taip pat kelia kvalifikavimo klausimų, nes abi nusikalstamos veikos yra susijusios su ta pačia forma – priverstiniu darbu ar paslaugomis. Tačiau šių nusikalstamų veikų turinys ir kaltininko vaidmuo skiriasi. BK 147¹ straipsnyje kriminalizuojamas pats asmens išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms, kai kaltininkas, naudodamas nukentėjusiojo valią palaužiančias priemones, verčia jį dirbti ar teikti paslaugas prieš jo valią. Tuo tarpu BK 147² straipsnyje numatyta nusikalstama veika apima situacijas, kai asmuo pats neorganizuoja išnaudojimo, tačiau sąmoningai naudojasi priverstiniu darbu ar paslaugomis.

Analizuojant šių nusikalstamų veikų atribojimą galima išskirti kelis pagrindinius kriterijus: kaltininko vaidmuo išnaudojime, poveikis nukentėjusiajam, kaltininko suvokimas (žinojimas), kad naudojasi priverstiniu darbu ar paslaugomis. Kaltininko

¹²⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-104-719/2021.

vaidmens kriterijus leidžia nustatyti, ar asmuo pats dalyvavo organizuojant nukentėjusiojo išnaudojimą, ar tik naudojosi išnaudojimo rezultatais. BK 147¹ straipsnyje numatyta nusikalstama veika pasižymi aktyviu kaltininko dalyvavimu – jis pats organizuoja ar vykdo nukentėjusiojo vertimą dirbti ar teikti paslaugas, naudodamas fizinę ar psichologinę poveikį, apgaulę, grasinimus ar pasinaudodamas nukentėjusiojo pažeidžiama padėtimi. Tuo tarpu BK 147² straipsnyje numatyta nusikalstama veika pasižymi kitokiu kaltininko vaidmeniu – asmuo pats nekuria ir neorganizuoja išnaudojimo situacijos, tačiau naudojasi priverstinio darbo ar paslaugų rezultatu, gaudamas iš to tam tikrą naudą.

Esminis skirtumas tarp BK 147¹ ir BK 147² straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų yra kaltininko vaidmuo išnaudojimo procese. BK 147¹ straipsnyje numatyta nusikalstama veika apima aktyvų nukentėjusiojo išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, kai kaltininkas pats verčia nukentėjusįjį dirbti ar teikti paslaugas naudodamas jo valią palaužiančias priemones. Tuo tarpu BK 147² straipsnyje numatyta nusikalstama veika pasireiškia tuo, kad kaltininkas pats neorganizuoja išnaudojimo, tačiau naudojasi jau priverstiniu darbu ar paslaugomis. Šių nusikalstamų veikų atbigojimui svarbus ir nusikalstamos veikos subjektas. LAT yra pažymėjęs, kad BK 147² straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos subjektas yra su prekybos žmonėmis ar išnaudojimu nesusijęs trečiasis asmuo, kuris naudojasi nukentėjusiojo priverstiniu darbu ar paslaugomis. Kitaip tariant, tai yra asmuo, kuris pats neorganizuoja išnaudojimo, tačiau gauna naudą iš nukentėjusiojo atliekamo darbo ar teikiamų paslaugų.¹²⁷ Be to, šiai nusikalstamai veikai būdingas ir specifinis subjektyviosios pusės požymis – kaltininko žinojimas arba galėjimas ir turėjimas žinoti, kad nukentėjusysis darbą ar paslaugas teikia dėl panaudotų prievartos ar kitų valią palaužiančių priemonių. Taip pat LAT yra pabrėžęs, kad naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis nusikaltimas padaromas tik esant tiesioginei tyčiai, kai kaltininkas suvokia, kad naudojasi priverstiniu darbu ar paslaugomis, ir nori taip veikti.

Teismų praktikoje taip pat pabrėžiama kaltininko vaidmens reikšmė atbigojant BK 147¹ ir BK 147² straipsniuose numatytas nusikalstamas veikas. LAT konstatavęs, kad tais atvejais, kai asmuo pats organizuoja nukentėjusiųjų išnaudojimą ir aktyviai dalyvauja išnaudojimo procese, jo veiksmai negali būti kvalifikuojami kaip naudojimosi priverstiniu darbu ar paslaugomis pagal BK 147² straipsnį¹²⁸. Atsižvelgiant į tai, BK 147¹ ir BK 147² straipsniuose numatytų nusikalstamų veikų atbigojimas pirmiausia

¹²⁷Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) ir naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis) apžvalga, AB-61-1.

¹²⁸Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. lapkričio 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018

grindžiamas kaltininko vaidmeniu išnaudojimo procese. Jeigu asmuo pats organizuoja nukentėjusiojo išnaudojimą, verčia jį dirbti ar teikti paslaugas naudodamas valią palaužiančias priemones, veika kvalifikuojama pagal BK 147¹ straipsnį. Tuo tarpu BK 147² straipsnis taikomas tais atvejais, kai trečiasis asmuo, pats nedalyvaujantis išnaudojimo organizavime, sąmoningai naudojasi nukentėjusiojo priverstiniu darbu ar paslaugomis, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti apie jų priverstinį pobūdį.

Autorės vertinimu, BK 147¹ ir BK 147² straipsnių atribojime lemiamą rolę ne gaunamos naudos faktas, nes naudą gali gauti abiejų veikų subjektai, bet būtent kaltininko santykis su pačiu išnaudojimo procesu, t. y., ar jis jį kuria ir palaiko, ar tik naudojasi jau susidariusia priverstinio darbo situacija.

IŠVADOS

1. Prekybos žmonėmis samprata tarptautinėje teisėje evoliucionavo nuo siauro požiūrio, siejamo daugiausia su seksualiniu išnaudojimu ir tarpvalstybiniu asmenų gabenimu, iki plataus žmogaus teisių pažeidimo modelio, apimančio įvairias išnaudojimo formas. Šiuolaikinėje teisėje prekyba žmonėmis suvokiama kaip kompleksiškas procesas, apimantis veiksmus su asmeniu, valią palenkiančias priemones ir išnaudojimo tikslą. Pagrindinės prekybos žmonėmis formos apima seksualinį išnaudojimą, išnaudojimą priverstiniam darbui ar paslaugoms, vergiją ar į vergiją panašias situacijas, taip pat kitas išnaudojimo formas, nurodytas tarptautiniuose dokumentuose (pvz. Palermo protokole).
2. Tarptautinės teisės dokumentai suformavo vieningą prekybos žmonėmis sampratą, kurioje išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms pripažįstamas savarankiška nusikalstama veika. Lietuvos baudžiamojoje teisėje išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kriminalizuotas BK 147¹ straipsnyje kaip savarankiška nusikalstama veika žmogaus laisvei. BK 147¹ straipsnyje įtvirtinta nusikalstama veika laikytina svarbia baudžiamosios teisės priemone, leidžiančia reaguoti į šiuolaikines žmogaus išnaudojimo formas, ypač pasireiškiančias darbo santykių ir darbo migracijos kontekste. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms dažnai pasižymi dideliu latentiskumu ir gali būti maskuojamas formaliai teisėtais darbo ar paslaugų santykiais, kurie iš esmės slepia pažeidžiamo asmens išnaudojimą, ekonominę priklausomybę ar kitus kontrolės mechanizmus.
3. Nusikalstamos veikos objektyvioji pusė siejama su asmens vertimu dirbti ar teikti paslaugas pasitelkiant fizinę ar psichologinę prievartą, apgaulę, grasinimus arba pasinaudojant nukentėjusiojo pažeidžiama padėtimi. Subjektyvioji pusė pasižymi tiesiogine tyčia ir tikslu gauti naudą iš nukentėjusiojo atliekamo darbo ar teikiamų paslaugų. Esminis kriterijus, kvalifikuojant veiką pagal BK 147¹ straipsnį, yra realaus nukentėjusiojo pasirinkimo laisvės eliminavimas.
4. BK 147¹ straipsnyje numatyta nusikalstama veika glaudžiai susijusi su prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis) nusikaltimu, tačiau šių veikų atibojimui reikšminga nusikalstamos veikos sudėtis ir kaltininko vaidmuo. Prekybos žmonėmis atveju paprastai nustatomi veiksmai su asmeniu (verbavimas, gabenimas, perdavimas ar laikymas) bei valią palenkiančių priemonių panaudojimas siekiant išnaudojimo, o BK 147¹ straipsnyje atsakomybė kyla už

patį išnaudojimo procesą. Praktikoje šių nusikalstamų veikų atirbojimas gali kelti sunkumų, todėl kvalifikuojant veiką būtina kompleksiskai vertinti visą faktinių aplinkybių visumą – veiksmus su asmeniu, kontrolės mechanizmus, nukentėjusiojo pažeidžiamumą ir kaltininko siekį gauti naudą iš išnaudojimo.

5. Jeigu asmuo pats organizuoja nukentėjusiojo išnaudojimą, verčia jį dirbti ar teikti paslaugas naudodamas valią palaužiančias priemones, veika kvalifikuojama pagal BK 147¹ straipsnį. Tuo tarpu BK 147² straipsnis taikomas tais atvejais, kai trečiasis asmuo, pats nedalyvaudamas išnaudojimo organizavime, sąmoningai naudojasi nukentėjusiojo priverstiniu darbu ar paslaugomis, žinodamas arba turėdamas ir galėdamas žinoti apie jų priverstinį pobūdį. Esminis šių nusikalstamų veikų atirbojimo kriterijus yra asmens vaidmuo išnaudojimo procese, t y., ar jis pats aktyviai dalyvauja išnaudojimo organizavime, ar tik naudojasi jau sukurtu išnaudojimo rezultatu.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Tarptautiniai teisės aktai

1. International Agreement for the Suppression of the "White Slave Traffic" (1904). League of Nations Treaty Series, 1, 83.
2. Convention to Suppress the Slave Trade and Slavery (1926). League of Nations Treaty Series, 60, 253.
3. Tarptautinės darbo organizacijos konvencija Nr. 29 Dėl priverstinio ar privalomo darbo (1930). *Valstybės žinios*, 1996, 27-646.
4. Universal Declaration of Human Rights (1948). UN General Assembly Resolution
5. Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others (1949). United Nations Treaty Series, 96, 271.
6. Supplementary Convention on the Abolition of Slavery, the Slave Trade, and Institutions and Practices Similar to Slavery (1956). United Nations Treaty Series, 266, 3.
7. Beijing Declaration and Platform for Action (1995). United Nations, A/CONF.177/20.
8. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos fakultatyvinis protokolai dėl vaikų pardavimo, vaikų prostitucijos ir vaikų pornografijos (2000). *Valstybės žinios*, 2004, 108-4037.
9. Jungtinių Tautų protokolai dėl prekybos žmonėmis prevencijos, sustabdymo ir baudimo, ypač moterimis ir vaikais, papildantis Jungtinių Tautų konvenciją prieš tarptautinę organizuotą nusikalstamumą (2000). *Valstybės žinios*, 2003, 49-2166.

Europos Sąjungos teisės aktai

10. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950). *Valstybės žinios*, 1995, 40-987.
11. Tarybos 2002 m. liepos 19 d. pamatinis sprendimas 2002/629/TVR dėl kovos su prekyba žmonėmis. OL L 203, 2002.
12. Europos Tarybos konvencija dėl veiksmų prieš prekybą žmonėmis (2005). *Valstybės žinios*, 2012, 96-4916.
13. Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (2011). *Council of Europe Treaty Series*, No. 210.
14. Europos Parlamento ir Tarybos 2011 m. balandžio 5 d. direktyva 2011/36/ES dėl

prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, pakeičianti Tarybos pamatinį sprendimą 2002/629/TVR. OJ L 101.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

15. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume. *Valstybės žinios*, 1992, 33-1014.
16. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000). *Valstybės žinios*. 89-2741.
17. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 8(1), 25, 32, 35, 45, 47¹, 53¹, 54, 55, 131, 239, 241, 242, 306, 321² straipsnių pakeitimo ir papildymo bei papildymo 131³, 310¹ straipsniais įstatymas. 1998 m. birželio 23 d. Nr. VIII-XXXX. *Valstybės žinios*, 1998, 67-1937.
18. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 48, 60, 145, 147, 157, 212, 213, 214, 215, 226, 249, 251, 252, 256, 267, 270, 272, 274, 280 straipsnių ir priedo pakeitimo bei papildymo ir kodekso papildymo 147¹, 199¹, 199², 267¹, 270¹, 308¹ straipsniais įstatymas. 2005 m. birželio 23 d. Nr. X-272. *Valstybės žinios*, 2005, 81-2945.
19. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147, 147¹, 157, 303 straipsnių ir priedo pakeitimo ir papildymo ir kodekso papildymo 147² straipsniu įstatymas. 2012 m. birželio 30 d. Nr. XI-2198. *Valstybės žinios*, 2012, 82-4276.
20. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147 ir 157 straipsnių pakeitimo įstatymas. 2016 m. gegužės 12 d. Nr. XII-2340. TAR, 2016, 13906.
21. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 3, 60, 99, 100, 100¹, 100², 100³, 103, 107, 108, 109, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 143, 145, 146, 147, 147¹, 147², 148, 149, 150, 151, 151¹, 152, 152¹, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 169, 170, 170¹, 170², 172, 173, 174, 175, 176, 178, 180, 181, 182¹, 185, 188, 189, 189¹, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 198¹, 198², 202, 206, 207, 208, 209, 210, 213, 214, 215, 217, 218, 224, 229, 231, 232, 233, 234, 236, 238, 249¹, 250, 250², 250⁴, 250⁵, 251, 256, 256¹, 257, 257¹, 258, 259, 262, 265, 267, 267¹, 267², 267³, 268, 270, 270², 270³, 273, 274, 275, 276, 276¹, 276², 276³, 277, 278, 279, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 292, 292¹, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 302¹, 303, 304, 306, 306¹, 306², 307, 308, 309, 310, 311, 312 straipsnių ir priedo pakeitimo įstatymas. 2024 m. gruodžio 19 d. Nr. XIV-XXXX. TAR, 2025, 19686.

Specialioji literatūra

22. ABRAMAVIČIUS, Armanas; ALIUKONIENĖ, Rita; BARANSKAITĖ, Agnė ir kt. (2009). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras*. Specialioji dalis (99-212 straipsniai). Vilnius: Registrų centras.
23. ACHKURST, Michael; MALANCZUK, Peter (2000). *Šiuolaikinės tarptautinės teisės įvadas*. Vilnius: Eugrimas.
24. DAMBRAUSKIENĖ, Genovaitė; MARCIJONAS, Antanas; MONKEVIČIUS, Eduardas ir kt. (2004). *Lietuvos teisės pagrindai*. Vilnius: Justitia.
25. DRAKŠIENĖ, Anna; BOLZANAS, Darius (2004). *Prekybos žmonėmis samprata*. Teisė.
26. FEDOSIUK, Oleg (2005). *Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje*. Teisė.
27. GALLAGHER, Anne T. (2010). *The International Law of Human Trafficking*. Cambridge: Cambridge University Press.
28. GRUODYTĖ, Edita (2009). *Prekyba žmonėmis: teoriniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
29. GRUODYTĖ, Edita; FEDOSIUKAS, Olegas (2021). *Lietuvos baudžiamoji teisė : specialioji dalis: vadovėlis*. Pirmoji knyga. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas.
30. GUTAUSKAS, Aurelijus. Išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) kaip prekybos žmonėmis forma. Iš: ŠVEDAS, Gintaras (vyr. moksl. red.) (2015). *Šiuolaikinės baudžiamosios teisės tendencijos*. Recenzuotų mokslinių straipsnių baudžiamosios politikos ir baudžiamosios teisės klausimais rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto Teisės fakultetas.
31. GUTAUSKAS, Aurelijus. Ar prekybos žmonėmis nusikaltimas – vis dar iššūkis Lietuvos teismams? Iš: PRAPIESTIS, Jonas (sud. ir moksl. red.) (2024). *Lietuvos baudžiamosios justicijos teisė: patirtis ir ateitis*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
32. HEGEL, Georg, Wilhelm, Friedrich (2000). *Teisės filosofijos apmatai*. Vilnius: Mintis.
33. NEKROŠIUS, Ipolitas; NEKROŠIUS, Vytautas; VĖLYVIS, Stasys (2007). *Romėnų teisė*. Vilnius: Justitia.
34. OBOKATA, Tom (2006). *Trafficking of Human Beings from a Human Rights Perspective*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

35. ŠVEDAS, Gintaras; ABRAMAVIČIUS, Armanas; PRAPIESTIS, Jonas ir kt. (2022). *Lietuvos baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. I knyga*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla.
36. ŠVEDAS, Gintaras; PRAPIESTIS, Jonas; VOSYLIŪTĖ, Andželika ir kt. (2022). *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso specialiosios dalies sistemiškumo iššūkiai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Europos Žmogaus Teisių Teismo psrendimai

37. Siliadin v. France [ECHR], no. 73316/01, 26 July 2005, ECLI:CE:ECHR:2005:0726JUD007331601.
38. Rantsev v. CyprusandRussia [ECHR], no. 25965/04, 7 January 2010, ECLI:CE:ECHR:2010:0107JUD002596504.
39. C.N. v. Romania [ECHR], no. 22028/10, 20 November 2012, ECLI:CE:ECHR:2012:1120JUD002202810.
40. ChowduryandOthers v. Greece [ECHR], no. 21884/15, 30 March 2017, ECLI:CE:ECHR:2017:0330JUD002188415.
41. Zoleticandothers v. Azerbaijan [ECHR], no. 20116/12, 7 October 2021, ECLI:CE:ECHR:2021:1007JUD002011612.

Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika

42. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. rugsėjo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-389/2010.
43. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-288-648/2018
44. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2018 m. vasario 20 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. Nr. 2K-32-699/2018
45. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. sausio 7 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-13-719/2020
46. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 6 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-73-511/2021.
47. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. sausio 12 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-42-628/2021
48. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2021 m. vasario 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-7-104-719/2021.

49. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. vasario 15d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-788/2022.
50. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2022 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-165-976/2022.
51. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2023 m. sausio 31 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1-1073/2023.
52. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. balandžio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-57-1073/2024.
53. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikos baudžiamosiose bylose dėl prekybos žmonėmis (BK 147 straipsnis), išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms (BK 147¹ straipsnis) ir naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis) apžvalga, AB-61-1.

Vokietijos Federacijos teismų praktika

54. Bundesgerichtshof (2022-12-20). Urteil, 2 StR 232/21 [interaktyvus]. HRRS.
<https://www.hrr-strafrecht.de/hrr/2/21/2-232-21.php>

Kiti šaltiniai

55. UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2015). *Issue Paper: The Role of Organized Crime in Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
1. INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION; WALK FREE FOUNDATION (2017). *Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage*. Geneva: International Labour Organization.
2. COUNCIL OF EUROPE, Group of Experts on Action against Trafficking in Human Beings (GRETA). *Report concerning the implementation of the Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings by Lithuania*. Strasbourg: Council of Europe, 2019.
3. UNITED NATIONS OFFICE ON DRUGS AND CRIME (2020). *Global Report on Trafficking in Persons*. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.

SANTRAUKA

Magistro darbe analizuojamas išnaudojimas priverstiniam darbui ar paslaugoms kaip viena iš prekybos žmonėmis formų ir savarankiška nusikalstama veika, numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147¹ straipsnyje. Darbe nagrinėjama prekybos žmonėmis samprata tarptautinėje, Europos Sąjungos ir nacionalinėje teisėje, atskleidžiant šios nusikalstamos veikos sandarą bei pagrindinius požymius. Antroje darbo dalyje analizuojami Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 147¹ straipsnyje numatytos nusikalstamos veikos sudėties objektyvieji ir subjektyvieji požymiai. Ypatingas dėmesys skirtas išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms sampratai, nukentėjusiojo valios palaužimo mechanizmams bei įvairioms kontrolės formoms. Trečioje darbo dalyje nagrinėjama išnaudojimo priverstiniam darbui ar paslaugoms attribojimo nuo kitų nusikalstamų veikų žmogaus laisvei problematika, ypatingą dėmesį skiriant santykiui su prekybos žmonėmis nusikaltimu. Taip pat reikšmingas attribojimas nuo naudojimosi asmens priverstiniu darbu ar paslaugomis (BK 147² straipsnis), kadangi ši nusikalstama veika orientuota į išnaudojimo rezultato panaudojimą, kai tuo tarpu BK 147¹ straipsnis apima patį asmens vertimą dirbti ar teikti paslaugas naudojant prievartą, apgaulę ar kitus valią palaužiančius būdus. Analizuojama teismų praktika atskleidžia, kad praktikoje kyla sunkumų identifikuojant šią nusikalstamą veiką, nes išnaudojimas dažnai pasižymi latentinėmis formomis ir gali būti slepiamas po formaliai teisėtais darbo santykiais. Darytina išvada, kad BK 147¹ straipsnis yra svarbi baudžiamosios teisės norma, užtikrinanti žmogaus laisvės ir orumo apsaugą, tačiau jos praktinis taikymas kelia iššūkių dėl sudėtingo identifikavimo ir attribojimo nuo prekybos žmonėmis.

SUMMARY

The master's thesis analyzes exploitation for forced labour or services as one of the forms of human trafficking and as an independent criminal offence provided for in Article 147¹ of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. The thesis examines the concept of human trafficking in international, European Union, and national law, revealing the structure and main elements of this criminal offence. The second part of the thesis analyzes the objective and subjective elements of the criminal offence established in Article 147¹ of the Criminal Code of the Republic of Lithuania. Particular attention is paid to the concept of exploitation for forced labour or services, the mechanisms of breaking the victim's will, and various forms of control. The third part of the thesis examines the issues of distinguishing exploitation for forced labour or services from other criminal offences against human freedom, with particular emphasis on its relationship with the crime of human trafficking. It also addresses the distinction from the use of a person's forced labour or services (Article 147² of the Criminal Code), as this criminal offence is oriented towards the use of the result of exploitation, whereas Article 147¹ covers the act of coercing a person to work or provide services through the use of force, deception, or other means of breaking their will. The analysis of case law reveals that, in practice, difficulties arise in identifying this criminal offence, as exploitation often takes latent forms and may be concealed under formally lawful employment relationships. It is concluded that Article 147¹ of the Criminal Code is an important provision of criminal law ensuring the protection of human freedom and dignity; however, its practical application poses challenges due to the complexity of identification and distinction from human trafficking.